తొలి తెలుగు నాటక రంగ విమర్శకుడు
శ్రీ పురాణం సూరిశాస్త్రి

ఆచార్య మొదలి నాగభూషణశర్మ

నాటకాన్ని 'సర్వకళా సమ్మేళనం' అనీ, 'సమాహారకళ' అనీ అంటార. అన్ని లలితకళలు, ప్రదర్శక కళలు నాటకంలో అంతర్లీనమై వుంటాయని దాని భావం. ఈ కళలన్నింటినీ అందమైన ముత్యాలపేరులా కలిపి వుంచడానికి పాఠ్యం (సాహిత్యం) అనే జలతారుదారం ఉంటుంది. ఇన్నికళల అర్థవంతమైన మేళవింపు జరిగితేనేగాని రాసినవాడికి, వేసినవాడికి, చూసినవాడికి ఆనందాన్నిచ్చే ప్రక్రియకాలేదు నాటకం. మిగిలిన ఏ సాహితీమాధ్యమానికి లేని రెండు ప్రత్యేకతలున్నాయి నాటకానికి. ఒకటి, ఇది 'నిత్యవర్తమానం'లోనే రాయబడడం. కథ ఎప్పటిదయినా, ఎక్కడ జరిగినా – ఇప్పుడు, ఇక్కడ జరుగుతునట్లుగా ప్రదర్శించడం. రెండోది – ఇది 'ప్రాణవంతమైన మాధ్యమం' (live medium) కావడం. మనలాంటి వ్యక్తులే మనముందుకు వచ్చి ఒక కథను దృశ్యమానం చేయడం, వేసేవాళ్లు నేరుగా చూసేవాళ్లముందు ఒక పాఠ్యాన్ని ప్రదర్శించడం – ఈ ప్రత్యక్ష అనుబంధం నాటకానికి, దానిని ప్రదర్శించడానికి కూడా ఒక విశిష్టతను ఆపాదించింది. ఈ కారణాలవల్ల నాటకాన్ని వివేచించడం, విమర్శించడం సంక్లిష్టమైన శాస్త్ర చర్చ అయింది. తెలుగులో ఆ నాటక శాస్త్రచర్చకు లక్ష్య, ప్రమాణాలను అందించే రచనలు చేసిన వ్యక్తి పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు.

తెలుగు నాటక విమర్శ శైశవదశ దాటి యౌవన ప్రాదుర్భావాలు సంతరించుకున్నది సూరిశాస్త్రిగారి విమర్శనగ్రంథాల ద్వారానే. ప్రాచ్య, పాశ్చాత్య విమర్శన చరిత్రలను, వాటితోపాటు ప్రపంచ నాటక చరిత్ర రీతులను ఆకళింపుచేసుకొన్న తరువాతనే సూరిశాస్త్రిగారు తమ విమర్శనాప్రస్థానాన్ని ప్రారంభించారు. తాను 'చూసిన' నాటకాలను గురించి, 'చూసిన' నటులను గురించి మాత్రమే రాస్తున్నానని చెప్పిన ధీశాలి ఆయన. నాటకానికి రచనా ప్రమాణాలెంత ముఖ్యమో, ప్రదర్శనా ప్రమాణాలు అంతే ముఖ్యమని నమ్మి రచన, ప్రదర్శనలు నాటక విమర్శకు రెండుకళ్లని భావించిన నిజమైన నాటకరంగ అధ్యయనశీలి ఆయన. అంతవరకు వేరువేరుగా నాటకరచనను గురించి విమర్శలు, నాటక ప్రదర్శనల సమీక్షలు వస్తున్న నేపథ్యంలో నటన, రచన, ప్రదర్శనయోగ్యతల సంయోజనమే నాటకం గొప్పతనాన్ని తెలియచేయగలదని చాటి చెప్పిన తెలుగులో నాటక విమర్శకు పితామహుడనదగిన స్థాయికి ఎదిగాడు. ఆయన రచనల్లో భావసౌష్టవం ఉన్నతం గొప్పగా భాషాసౌకుమార్యం ఉండదన్నది ఏ చదువరికయినా యిట్టే తెలిసిపోతుంది. తెలుగుభాషలో ఉన్న అందాల్ని, సౌకుమార్యాన్ని, మార్దవాన్ని – ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే, అసలు సిసలైన తెలుగుదనాన్ని – తన త్రపివ్యాకంలోను పొదిగిన భావ భాషా శిల్పి మల్లాది రామకృష్ణశాస్త్రిగారికి – వాక్యం నడకని, పదాలపొంకాన్ని అంతగా పట్టించుకోని కేవల భావైక రచయిత మామగారు కావడం తెలుగు సాహిత్యంలో చాలా అరుదైన ఐరనీ !

నిజానికి ఆధునిక తెలుగు నాటక విమర్శ 1875వ సంవత్సరం సెప్టెంబరు 21న ప్రారంభమైనదని చెప్పవచ్చు. "జూలియస్ సీజర్" నాటకాన్ని "సీజరు చరిత్రము" అనే పేరుతో ఆసాంతమూ తేటగీతులలో రచించి దానికొక పీఠికను రాశారు వావిలాల వాసుదేవశాస్త్రిగారు – 1875 సెప్టెంబరు 21వ తేదీన. అందులో తాను అనువాదంలో అవలంబించిన పద్ధతుల్ని గురించి వివరించాడాయన. ఈ విధంగా తమతమ నాటక రచనా విధానాలను తమ గ్రంథాలకు పీఠికలుగా వెలయించడం తెలుగు నాటక రచనా విధానాలను తమ గ్రంథాలకు పీఠికలుగా వెలయించడం తెలుగు నాటక విమర్శలో మొదటిదశగా గుర్తించవచ్చు. ఈ పీఠికా రచనలకు సమాంతరంగా వెలసిన "సమీక్షలు" నాటక విమర్శకు రెండో పార్శ్వంగా చెప్పుకోవచ్చు. "సీజరు

చరిత్రము"ను తమ "వివేకవర్ధని" పత్రికలో పత్రికాధిపతులు (బహుశా కందుకూరి వీరేశలింగంగారే అయివుండవచ్చు) చేసిన సమీక్ష సద్విమర్శనా పద్ధతికి గొప్ప ఉదాహరణగా చెప్పుకోవచ్చు. (వివేకవర్ధని: రెండవ సంపుటం, అయిదవ సంచిక).

ఈ విధంగా స్వీయరచనావిధానం, నాటక రచనల సమీక్ష రెండు పార్శ్వాలుగా దాదాపు ముప్పయి సంవత్సరాలు కొనసాగింది. తమ నాటకగ్రంథాలకు అర్ధవంతమైన పీఠికలు వెలువరించిన వారిలో ధర్మవరం రామకృష్ణమాచార్యులు, గురజాడ అప్పారావు (1897, 1909 ప్రతులకు రెండింటికీ), ఆచంట వేంకటరాయ సాంఖ్యాయనశర్మ, కోలాచలం శ్రీనివాసరావు, నాదెళ్ళ పురుషోత్తమశాస్త్రిగార్లను పేర్కొనవచ్చు. ఆయా చరయితలు తాము ఏ నాటక సమాజాలకోసం ఈ నాటకాలు రాశారో, ఆ సమాజాలను గురించి ఉటంకించడం వలన ఈ పీఠికలు రంగస్థల మర్యాదను సంతరించు కున్నాయి.

అలాగే, నాటక సమీక్షలను ప్రోత్సాహించిన ఆనాటి పత్రికలలో పూండ్ల రామకృష్ణయ్యగారి "అముద్రిత గ్రంథ చింతామణి" (1887), న్యాయపతి సుబ్బారావుగారి "చింతామణి" (1891), పనప్పాకం అనంతాచార్యులుగారి "వైజయంతి" (1894) ముఖ్యమైనవి. మొదటి పత్రికలో పూండ్లవారు, చింతామణిలో ఆచంట సుందరరామయ్యగారు, వైజయంతిలో పనప్పాకం శ్రీనివాసాచార్యులుగారు (సి.యస్.చార్యులు అన్న పేరుతో) విలువైన సమీక్షలను ప్రచురించారు. వీరిలో పనప్పాకంవారు నాటక సమీక్షలో ప్రదర్శనా సౌలభ్యాన్ని కూడా పరిశీలించవలసిన అగత్యాన్ని గుర్తించారు.

1895-1900 సంవత్సరాలకు ఆంధ్రదేశంలోని అన్ని పట్టణాలలోను నాటక సమాజాలు వెలిశాయి. నాటక ప్రదర్శనలను గురించి, నాటక ప్రయోగ పద్ధతులను గురించి 1900 నుంచి ఆలోచించడం ప్రారంభించారు తెలుగు నాటక విమర్శకులు. కొండిపర్తి సూర్యనారాయణరావుగారు రాసిన 'ఆంధ్రనాటక సంఘ మార్గదర్శిని' అన్న చిన్న పుస్తకం (1910) నాటక ప్రదర్శలను దృష్టిలో వుంచుకొని రాసిన మొదటి గ్రంథం అనవచ్చు. అలాటే 'సాక్షి'లో పానుగంటివారు "సారంగధర నాటక ప్రదర్శనము" (1913), "నాటక ప్రదర్శనము" (1913) అనే పేర్లతో ప్రచురించిన రెండు సాక్షి వ్యాసాలు తెలుగు నాటక ప్రదర్శనలలో చోటు చేసుకుంటున్న అనౌచిత్యాలమీద చేసిన వ్యంగ్య విమర్శ.

1913 నాటికి తెలుగు నాటక విమర్శనా చరిత్రలో రెండో దశ ప్రారంభమైనదని చెప్పవచ్చు. తల్లాప్రగడ సూర్య నారాయణ రావుగారు ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్పత్రికలోను, పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు "గ్రంథాలయ సర్వస్వము"లోను అదే సంవత్సరం "ఆంధ్ర రంగస్థలములు" "ఆంధ్ర నాటకములు" అన్న పేర్లతో వేరు వేరు విమర్శనా వ్యాసాలు వెలువరించారు. ఈ రెండింటిలోను వ్యాఖ్యానాత్మక విమర్శకు శ్రీకారం చుట్టారు ఆ యిద్దరూ. నాటక విమర్శకు మార్గదర్శక సూత్రాలను ఒకరు నిర్వచిస్తే ఆ సూత్రాలను తమ కాలంనాటి నాటకాలకు అన్వయింపచేసి వింగడించారు మరొకరు. వీరితోపాటు టేకుమళ్ల అచ్యుతరావు, తణికెళ్ల వీరభద్రుడు, శ్రీపాద కామేశ్వరరావు వంటి విద్యావేత్తలు నాటకాంతర్గత అంశాలయిన ఇతి వృత్త నిర్వహణ, పాత్రచిత్ర వంటి వాటిని ఆధారం చేసుకుని నాటకాలను విమర్శించారు.

ఈదశలో సమగ్రమయిన, లక్షణ సమన్వితమైన సంయోజనాత్మకమయిన విమర్శ చేసినవాడు పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు. ఆయన తాను అధ్యయం చేసిన ప్రాచ్య పాశ్చాత్య నాటక సాహిత్యాలు ఆలంబనంగా, నాటకరచనారీతులను అధ్యయనం చేశారు. అలానే నటనా విధానాలకు కొన్ని ప్రాథమిక సూత్రాలను నిర్వచించి అవి ఎంతమేరకు ఏఏ నటులలో చూడవచ్చునో వివరించారు. తెలుగులో ఆనాటి ప్రఖ్యాత నటుల నటనా విధానాలమీద అనూహ్యమైన రీతిలో సుదీర్ఘమైన విమర్శలు వెలయించిన ప్రప్రథమ విమర్శకుడాయన.

శాస్త్రిగారికి సమకాలికులైన గొల్లపూడి శ్రీరామశాస్త్రి, వసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రి గారల రచనలు కూడా తెలుగు నాటక విరమ్మను పరిపుష్టం చేసినవే ! ఇదే సమయంలో విశ్వనాథ కవిరాజుగారు ప్రారంభించిన నటసభను గురించి, ఆయన చేపట్టిన "నాటకకళ" (1923) పత్రికను గురించి ఆయన తెలుగు నాటకానికి చేసిన బహుముఖ సేవను గురించి చెప్పుకోవాలి.

తరువాతి తరంలో రాళ్లపల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి "నాటకోపన్యాసములు" (1935), వేదం వేంకటరాయశాస్త్రిగారి "భారతభారత రూపకమర్యాదలు" (1941) తెలుగు నాటక విమర్శలో మరో కొత్త కోణాన్ని స్పృశించాయి. దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారి "నాటక కళాసంస్కరణము" (1935) ఆనాటి నాటకాలను గురించి లోతైన వివేచన.

1943 నుంచి ప్రారంభమైన ఆధునిక తెలుగు నాటకరంగంలో నాటక విమర్శనా నిపుణులుగా పేర్కొనవలసినవారిలో శ్రీపాద గోపాలకృష్ణమూర్తి, కె.వి.గోపాలస్వామి, శ్రీనివాస చక్రవర్తి ముఖ్యులు. నాటక చరిత్రలను రాసిన మొదటి తరం సాహిత్యవేత్తలలో పేర్కొనవలసిన వారు డాక్టర్ పి.యస్.ఆర్. అప్పారావుగారు, ఆ తరువాత శిష్టా రామకృష్ణశాస్త్రి ప్రభృతులు.

నాటక విమర్శలో పైన చెప్పిన పార్శ్వాలేకాక, యింకా అనేక పార్శ్వాలున్నాయి. కొందరు తమ పట్టణాలలో ఉన్న నాటక చరిత్రలను గ్రంథస్థంచేశారు. అప్పారావు, జమ్మలమడక మాధవరాయశర్మగారి వంటి పండితులు భారతీయ నాట్యశాస్త్ర వైభవాన్ని తెలుగు వారికి చాటి చెప్పారు. ఇదే పద్ధతిలో నాటకశాస్త్ర గ్రంథాలు చాలా అనువదించబడ్డాయి. ప్రత్యేక సంచికలు వెలువడ్డాయి. వెలువడుతున్నాయి. మొదటిదానికి "పరిశోధన" పత్రిక ధర్మవరం గురజాడలమీద ప్రచురించిన ప్రత్యేక సంచికలు, రెండవదానికి ఆంధ్రనాటక కళా పరిషత్తు రజతోత్సవ సంచిక గొప్ప ఉదామరణలు. 20 సంవత్సరాలపాటు నాట్యకళ పత్రిక తెలుగు నాటకానికి విలువైన సేవ చేసింది. అలాగే విశ్వవిద్యాలయాలలో నాటకపరిశోధన విస్తృతంగా జరుగుతున్నది. అందులో కొన్ని ముద్రణ భాగ్యాన్ని పొందుతున్నాయి. ఆధునికులలో అనేకులు నాటక విమర్శ, సమీక్షలలో గణనీయమైన సేవచేస్తూ ఉన్నారు. ఆవిధంగా బహుముఖాలుగా విస్తరిస్తున్న తెలుగు నాటకవిమర్శకు తొలిరోజుల్లో దిశానిర్దేశం చేసిన, నాటకవిమర్శకు అవసరమైన అన్ని అంశాల సమన్వయంతో గ్రంథాలు రచించిన పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు తరతరాల నాటక విద్యార్థులకు 'నిరంతర మార్గదర్శి'

తెలుగు నాటక విమర్శనా చరిత్రలో పురాణం సూరిశాస్త్రిగారికి ఒక విశిష్టమైనస్థానం ఉంది. ఒక సంయోజక విమర్శనా మార్గానికి (Composite theatre criticism) ఆయన ఆద్యుడు; మార్గదర్శి. ఇరవయ్యో శతాబ్దం తొలిరోజుల్లో వికసిస్తున్న ఒక సాంస్కృతిక, మేధో పునరుత్థానంలో భాగస్వామిగా, నిరంతన చింతనతో తాను నేర్చుకున్న కొత్త వైజ్ఞానికాంశాలను తన పాఠకులతో పంచుకోవాలని ఉత్సహించిన సునిశిత భావుకుడు. నిత్య అధ్యయనశీలి. తనకొక విషయం మనసుకు పడితే దానిని తోటివారితో పంచుకోవాలని తహతహలాడిన సన్మనస్వి.

ఆగర్భ శ్రీమంతుల కుటుంబంలో పుట్టి, రసాయనశాస్త్రంలో పట్టభద్రుడై, తన జీవితాన్నంతా సాహిత్యానికి, శాస్త్రచర్చకు అంకితం చేశారు సూరిశాస్త్రిగారు, ఆనాటి అవిభక్త కృష్ణాజిల్లా (అంటే ఈనాటి పశ్చిమగోదావరి, కృష్ణా, గుంటూరు, ప్రకాశం జిల్లాలన్నీ కలిసివున్న ప్రదేశం) అంతటిలో ఆయన ప్రప్రథమ పట్టభద్రులట ! 1888లో జన్మించారు. తన 53వ సంవత్సరంలో అంటే 1941లో మరణించారు. ఎన్ని రాష్ట్రాలు, ప్రదేశాలు తిరిగినా బందరునే తమ కార్యస్థానంగా ఎన్ను కున్నారు. అక్కడ కళానిలయమని పేరుగాంచిన "విద్యా నిలయాన్ని" నెలకొల్పి కవి పండితగోష్టులకు దానిని కేంద్రంగా మార్చారు. ఆరోజుల్లో

ఆంధ్రదేశంలో కవులు, పండితులు, శాస్త్రజ్ఞులు పురాణం వారి ఆతిథ్యం తీసుకోవడానికే బందరు వచ్చేవారని, ఆయన ఇంట్లో జరిగే నిరంతర సాహిత్యచర్చలు ఆంధ్రదేశంలోని రాజాస్థానాలలో జరిగే సాహితీగోష్ఠులకు తీసిపోయేవి కావని వినికిడి. అయితే ఆయన నాటక పక్షపాతి. సాహిత్యప్రక్రియల్లో కవిత్వం ప్రథమస్థానం వహిస్తున్న ఆరోజుల్లో – ముఖ్యంగా ఆంగ్లసాహిత్య వాసన నెరిగిన విద్యాబృందంలో నాటక చర్చకు తన కాలాన్ని వెచ్చించిన విమర్శకాగ్రేసరుడు సూరిశాస్త్రిగారు.

అంతేకాదు. ఆయన బందరు దగ్గరలోని తరకటూరులో “పర్ణశాల” అనే పేరుతతో ఒక విద్యాకేంద్రాన్ని స్థాపించారు. అక్కడ చుట్టూ పర్ణశాలలను కట్టించి, ఆ ప్రక్కనే క్రీడలకు (‘ఈత’ను ఒక క్రీడగా గుర్తించిన వ్యక్తి ఆయన) ఒక తటకాన్ని నిర్మించారు. ఉపాధ్యాయులకు విద్యార్థులతోపాటే ఇళ్లు కట్టించి అక్కడే వుండే ఏర్పాట్లు చేశారు. ఒక ఆరుబయలు నాటక శాలను నిర్మించారు. ఇంత పరిపుష్టమైన రెసిడెన్షియల్ విద్యాలయాన్ని ఆనాడే రూపొందించడం ఆయన సర్వతో ముఖ్యమైన భావనకు, భావిదర్శనానికి నిదర్శనం.

ఆ రోజుల్లో ప్రజాజీవితంతో పెనవేసుకునిపోయిన అన్ని సంక్షేమ కార్యక్రమాలతోను ఆయనకు సన్నిహితమైన ప్రమేయం ఉన్నది. గ్రంథాలయోద్యమంలో ఉత్సాహంగా పాల్గొని కృష్ణజిల్లా గ్రంథాలయోద్యమానికి అండగా ఉన్నారు. రైతు సంఘాల కార్యక్రమాలలో పాల్గొన్నారు. జాతీయోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. ఉప్పు సత్యాగ్రహంలో సత్యాగ్రహులకు తన యింట్లో ఆశ్రయం యిచ్చినందుకు అరెస్టయి ఆరునెలలపాటు జైలు జీవితం అనుభవించారు.

పాశ్చాత్య సాహిత్యాన్ని, ముఖ్యంగా ఆంగ్ల సాహిత్యాన్ని ఆ సాహిత్య సిద్ధాంతాలను ఆకళింపు చేసుకున్నారు. తంజా వురులోని సరస్వతీమహల్ లైబ్రరీలో రెండునెలల కాలం వెచ్చించి అందులో ఉన్న తెలుగు గ్రంథాల వివరాలను సవిమర్శకంగా తెలుగువారికి అందించిన ప్రథముడాయన. చదువుకునేరోజుల నుంచీ మదరాసులో ప్రదర్శించే నాటకాలన్నింటినీ చూశారు. దక్షిణదేశమంతా తిరిగి తమిళ, మళయాళ, కన్నడ, శ్రీలంకలలోని నాటక వ్యాసంగాలను కూలంకషంగా పరిశీలించారు.

ఆయనకు చిత్రలేఖనం అంటే ప్రాణమని చెప్పుకొన్నారు. చిత్రాలను గీయడం చేతకాదుకాని దానిని గురించిన వివేచన చేయడం, ఆనందించడం నేర్చుకున్నానని వ్రాసుకున్నారు.

స్వయంగా చూసి, కూలంకషంగా అధ్యయనంచేసి, తాను చూసిన చదివిన విషయాలను ఆకళింపు చేసుకొని ఆ విషయాలను తన తరంవారికి చెప్పాలన్న తహతహతో గ్రంథరచనకు పూనుకున్నారు. సాహిత్యంలో, నాటకంలో, చిత్రేఖనంలో తనకున్న అనుభవాన్ని తనకు చేతనైన విమర్శనా మాధ్యమంలో తన తరంవాళ్లకు తరువాత తరాలవారికి తెలియచెప్పాలన్న తపన ఆయన అన్ని రచనలకు ప్రేరణ. బహుముఖీనమైన కళాసంస్కృతుల మేళనమయిన నాటకాన్ని గురించి అంతే బహుముఖీనమైన సాంస్కృతిక మేధోసంపత్తి కలిగిన సూరిశాస్త్రిగారు ఏ రకమన మొహమాటం లేకుండా చేసిన విమర్శలు సాంస్కృతిక పునరుత్థాన కాల సంస్కృతికి, నిజాయితీగా అద్దం పడతాయి. విస్తృత సాంస్కృతిక కళాప్రాభవం, సాహిత్యశాస్త్ర అధ్యయనం, నాటకసాహిత్యం, నాటకాప్రదర్శనల యెడ అభిరుచితో కూడిన వివేచన – ఇవీ సూరిశాస్త్రిగారి విస్తృత సాహితీ, నాటక విమర్శనా రగంథాలకు మూలకందం; ఆయన రచనలకు ప్రేరణ.

సూరిశాస్త్రిగారి విమర్శనా వ్యాసంగం పది పన్నెండేళ్లిలా సాగింది (1916–1927) ఆ తరువాత ఆయన దృష్టి జీవితోద్యమాలవైపు మళ్ళింది. కాని ఈ 12 సంవత్సరాలలో ఆయన ఆరుగ్రంథాలురాశారు. “ఆంధ్రనాటక

నామావళి" (1916), "నాట్యాంబుజము" (1923), "నాట్యోత్పలము" (1924), ''నాట్యాశోకము'' (1925-27). ''విమర్శక పారిజాతము'' (1925), "ఆంధ్రనాటక సంస్కరణము" (1925). ఇవికాక ఆయన నాటక వ్యాసంగం పలుముఖాల విజృంభించి, నాటకోత్సాహకులకు ప్రేరకశక్తిగా నిలిచింది. 1915-17 సంవత్సరాల మధ్యకాలంలో ఆంధ్రనాటక పరిషత్తు ప్రారంభకులలో ఒకరై, దానికి కార్యదర్శిగా ఉండి 1900-1915 మధ్యకాలంలో వచ్చిన తెలుగు నాటకాల జాబితాను తయారుచేయడమేకాక దానిని అనేక కోణాలనుంచి వింగడించి, విశ్లేషించి అప్పటి వరకు వచ్చిన నాటక సాహిత్యాన్ని పట్టికల సాయంతో శాస్త్రీయంగా అధ్యయనం చేయడం ఎలాగో తరువాతి తరాలవారికి చూపించారు.

నాట్యాంబుజము

1916 నుంచి 1922 వరకు దేశాటనం చేస్తూ, తాను చూసిన నాటకాలను నటులను అధ్యయనం చేసి తన అధ్యయనం ఆధారంగా నాటకకర్తల, నటుల, నాటక సమాజాల సేవను గురించి ఎప్పటికప్పుడు కృష్ణాపత్రికలోను, గ్రంథాలయ సర్వస్వములోను అవిచ్ఛిన్నంగా వ్యాసాలను ప్రచురిస్తూనే వచ్చారు. ఆ వ్యాసాల సంకలనమే సూరిశాస్త్రిగారి "నాట్యాంబుజం." తాను చూచిన నాటకాలను గురించి ఆ నాటకాల బాగోగులను గురించి ఎంత విస్పష్టంగా, ఎంత నిర్మొహమాటంగా రాశారో చూడనివాటిని గురించి రాయడానికి అంత నిర్మొహమాటంగాను నిరాకరించారు. ఇది ఆయన నిష్పాక్షికదృష్టికి ప్రత్యక్ష నిదర్శనం.

ఇందులో ఆంధ్రులు సంస్కృత నాటకానువాదాలను చేసినంత ఎక్కువగా పాశ్చాత్య నాటకాలను అనువదించలేదని చెబుతూ, పాశ్చాత్య భారతీయ భాషా నాటకాలలో ఆంధ్రానువాదానికి అర్హమైనవన్న దృష్టితో ఒక పెద్ద పట్టికను యిచ్చారు. పాశ్చాత్యుల నాటకరంగం అభివృద్ధి చెందడానికి ముఖ్యకారణము "వారిలో ఇది ప్రాచీనమనియు, ఇది నవీనమనియు, ఇది గొప్ప ఇది తక్కువ, ఇది ప్రమాణ లక్షణ నిబద్ధము, ఇది స్వతంత్ర భావ వికాసము అనెడి తారతమ్యము లేదు. 'గుణా: పుజాస్థానం గుణిషునచ లింగం నవచయ:', 'బాలాదపి సుభాషితం' మున్నగు వాక్యములు మనదేశములో పుట్టినను, వీనియాచారణ మాత్రము పాశ్చాత్య విజ్ఞాన సాధకులదే అయియున్నది" అని నిర్ద్వంద్వంగా పేర్కొన్నారు. భావవికాసమే లక్ష్యంగా మనం ప్రపంచంలోని ప్రఖ్యాత నాటకాలను తెలుగులోకి తీసుకొని రావాలని ఆకాంక్షించారు.

"నాట్యోత్పలం"లోని అధ్యాయాలకు వింతపేర్లు పెట్టి "ఆట" () అన్న పేరుతో పదబంధాలను కూర్చినట్లుగానే రచనలో కూడా పాశ్చాత్య భావజాలాన్ని, ఆంగ్ల రచనావిధానాన్ని శాస్త్రిగారు అనుసరించినట్లు స్పష్టమవుతున్నది. అయితే తెలుగులో ప్రపంచ నాటక చరిత్రను గురించి రాసిన ప్రప్రథమ గ్రంథంగా ''నాట్యోత్పలా''నికి ఎంతో చారిత్రక ప్రాముఖ్యం ఉందనేది నిర్వివాదం. ఆ పుస్తకం ఈనాటి చదువరులు చదవడానికి వీలైన వ్యావహారికంలో వస్తే ఇప్పటికీ దాని ప్రాముఖ్యత ఉంటుందని నిర్ద్వందంగా చెప్పవచ్చు.

విమర్శక పారిజాతము (1925)

ముద్రణ పొందిన శాస్త్రిగారి తరువాతి గ్రంథం "విమర్శక పారిజాతము". ఈ గ్రంథములో కూడా మిగిలిన తమ గ్రంథాలలో మాదిరిగానే ఎనిమిది అధ్యాయాలున్నాయి. "ప్రవేశము." "యూరపు చరిత్రము", "విమర్శక మహర్షులు," "విమర్శన తత్త్వము" "వాఙ్మయ స్వరూపము", "కావ్యప్రశంస", "కళారహస్యము", "సమన్వయము" - అన్నవి ఈ ఎనిమిది అధ్యాయాలు.

శాస్త్రిగారి "విమర్శ పంచకము"లో దీనిని "మొదటి దృముము" అన్నారు. దీనిని గురించి రచయిత అభిప్రాయం ఇలా ఉంది :

> విమర్శక పారిజాతము, సురుచితరముగ, మనోహరముగ నిండు పొత్తముకాదు. విమర్శకతత్వమును సూత్రీకరించి, చదువరులకు కొన్ని నిర్ణీతార్థముల నొసంగదు. పూర్వపక్ష సిద్ధాంతము నొనర్చి, సంశయ ముపనయించి, నిరూఢముగ విప్పిచెప్పదు. కాని, చదువరులను జిజ్ఞాసులుగ జేసి, చింతాప్రవృత్తిలో ప్రవేశపెట్టి, కావ్యరసాత్మకంబగు విచారణక దింపును. ఇది యొసంగెడి భ్యావోపరహారముకన్న, జదువరి యుల్లమున నిందలి వాక్యములు జెలరేపు భావము లుపయోగకారులగును. (విమర్శకపారిజాతము, పే. 284)

ఈ ధ్యేంతో ప్రారంభమైన ఈ గ్రంథం పాశ్చాత్య సాహిత్య విమర్శను గురించిన వ్యాఖ్యానాత్మక చరిత్ర. విమర్శన గ్రంథాలు రాయండంలో మూడు పద్ధతులున్నాయని, అందులో మొదటిది "ఆత్మీయానుభవ నిరూపకంబగు స్వతంత్ర గ్రంథములు" (ఉదా: కట్టమంచి వారి "కవిత్వతత్వ విచారణ"), రెండవది ప్రామాణిక లాక్షణిక గ్రంథములు ఆధారముగా చేసే విమర్శ (గొల్లపూడి శ్రీరామశాస్త్రిగారి గ్రంథాలు!), మూడవది ప్రామాణిక లాక్షణిక సిద్ధాంతాలేకాక, రసిక విమర్శకుల భావాలనుకూడా సంతరించి గ్రంథస్థం చేయటం (తన గ్రంథం మూడవపద్ధతికి చెందిందని శాస్త్రిగారు పేర్కొన్నారు.)

మిగిలిన గ్రంథాల రచనా ప్రణాళిక మాదిరిగానే ఇందులోకూడా శాస్త్రిగారు తాము విమర్శించ తలపెట్టిన విషయానికి సాంఘిక, సాంస్కృతిక నేపథ్యాన్ని ఇచ్చారు. సరికొత్త విషయం కనుక దీనికి చారిత్రక, భౌగోళిక విశేషాలను జోడించి ఆయా చరిత్రాంశాలు, భౌగోళికనేపథ్య ప్రభావాలు ఆయాదేశ విమర్శనాపద్ధతులమీద, సంప్రదాయాలమీద ఉండే ఆస్కారాన్ని సూచించారు. ఆ తరువాత అధ్యాయంలో కొందరు "విమర్శక మహర్షు"లను గురించి వారి విమర్శనా పద్ధతులను గురించి వివరించారు. హెూమరు దగ్గర నుంచి 19వ శతాబ్దం చివరి విమర్శకులయిన మాథ్యూ ఆర్నాల్డ్ వరకు ఉన్న ప్రముఖ విమర్శకుల ముఖ్యమైన సిద్ధాంతాలను ఉటంకించారు.

నాలుగు, అయిదు అధ్యాయాలు ఈ గ్రంథానికి నికపోపమానం. "విమర్శకతత్త్వము" 'వాఙ్మయ స్వరూపము' అనే ఈ రెండు అధ్యాయాలలోను సూరిశాస్త్రిగారు దాదాపు అరవైమంది పాశ్చాత్య విమర్శకుల భావాలను క్రోడీకరించి ఆయా విషయాలను గురించిన తమ అభిప్రాయాలను కూడా జత చేశారు. "విమర్శనతత్త్వము" అన్న అధ్యాయం చివర శాస్త్రిగారు మూడురకాలు విమర్శకులను పేర్కొన్నారు. "సారస్వత విమర్శకులు" కొన్ని సూత్రాలు ప్రమాణంగా కార్యార్థ నిరూపణం చేస్తారని "నైతిక విమర్శకులు" సదాచారాల నేపథ్యంలో కళావిషయాలను పరిశీలిస్తారని; "పరిశోధక విమర్శకులు" సాంగిక సందర్భాలు, రసాంశాలు ఆధారాలుగా కావ్యాలకు అవి జనించిన పరిస్థితులకు గల సంబంధాన్ని నిర్వచిస్తారని చెప్పారు. ఈవిధంగా చూస్తే పురాణం సూరిశాస్త్రిగారిని "పరిశోధన విమర్శకులు"గానే మనం పేర్కొనవలసి వుంటుంది.

ఆరవ అధ్యాయం "కావ్యప్రశంస." ఈ గ్రంథంలోని అధ్యాయాలన్నింటిలోను పెద్దది. ఇది కొంత చారిత్రక వివేచన, మరికొంత తాత్త్విక వివేచన కలిపి చేసిన పాశ్చాత్య "కావ్యతత్వ వివేచన"గా చెప్పుకోవచ్చు. వాఙ్మయ స్వరూపాన్ని నిర్వచించి, అందులోని ప్రధాన ప్రక్రియ అయిన కావ్యాన్ని గురించిన ఉత్పత్తి వికాసాలను, కావ్యంలో ఉండే అంతర్గత అంశాలు (కథాంశాలు, పాత్రలు మొ॥), అలంకారాలు, భాషా సౌందర్యం వంటి అనేక విషయాలతోపాటు ముఖ్యమైన పాశ్చాత్యభాషా సాహిత్యాలలో కనిపించే కావ్యవిమర్శనా సిద్ధాంతాలను కూడా

పొందుపరిచారు ఈ అధ్యాయంలో. కావ్యవివచేన తరువాత "కళారహస్యము" అన్న అధ్యాయంలో కళల స్వరూప స్వభావాలను గురించి సతార్కికమైన చర్చ చేశారు శాస్త్రిగారు ఇక చివరి అధ్యాయం "సమన్వయము"లో విమర్శ లక్షణాలను నిర్వచించి వాఙ్మయ, కావ్య, కళారంగా లలోని విమర్శలు ఎలా వుండాలో నన్న అంశంమీద తమ అభిప్రాయాలను చెబుతూ భారతీయ, పాశ్చాత్య సిద్ధాంతాలను సమన్వయించే ప్రయత్నం చేశారు శాస్త్రిగారు. తెలుగు విమర్శనా చరిత్రను అధ్యయనం చేసేవారికి యీ గ్రంథం "కరదీపిక" వంటిదని చెప్పవచ్చు.

నాట్య అశోకము (1925-27)

సూరిశాస్త్రిగారి ప్రధాన విమర్శనాగ్రంథాలలో చివరిది "నాట్యాశోకము" మొదటి, రెండవ అధ్యాయాలు ప్రస్తావన ప్రాయాలు. "తాటాకులలో పచార్లు" సూరిశాస్త్రిగారు తంజావూరు సరస్వతీమహల్ లైబ్రరీలో చూచిన తెలుగు యక్షగానాలను గురించి సవిమర్శక సమీక్ష. రెండవ మూడవ అధ్యాయాలు "చెట్లక్రింది ముచ్చటలు" సంభాషణాత్మకమై ఆత్మకథా సదృశమైన రచన. ఇద్దరు స్నేహితులు సూరిశాస్త్రిగారితో ముచ్చటించిన అనేక నాటకసంబంధమైన విషయాలు యాదాలా పంగా ఇందులో ఉటంకించబడ్డాయి. ఆంధ్రనాటక పరిషత్తు చేపట్టిన "నటసభ"ను గురించి, సూరిశాస్త్రిగారి విమర్శనా పద్ధతులను గురించి, "నాట్యాంబుజము" నట సమ్మేళనాలలో కలిగిస్తున్న అలజడిని గురించి రాసుకున్నారు. నిజానికి ఆనాటి కొందరి విమర్శకు ఇది పురాణంవారి సమాధానం. 1925-27 మధ్యకాలంలో బందరులో పసుమర్తి యజ్ఞ నారాయణ శాస్త్రిగారు తాము తమ "నటప్రకాశిక" గ్రంథరచనకోసం ఆడించిన నాటకాలు; దానిమీద వచ్చిన విమర్శలు- ఈ "చెట్టుక్రింది ముచ్చటలు" అన్న రెండు, మూడు అధ్యాయాలలో చోటు చేసుకున్నాయి. సూరిశాస్త్రిగారి విమర్శనా గ్రంథాల పరిధి, పరిమితుల కూలంకషమైన అవగాహనను యీ అధ్యాయాలు తెలిసచేస్తాయి.

విమర్శలు ఆధారంగా నాటక సమాజాధికారులు నట ప్రాశస్త్యాన్ని నిర్ణయించరని, డబ్బు రాబడిని బట్టి దానిని నిర్ణయిస్తారని నిర్మొహమాటంగా చెపుతారాయన. పెద్ద వేషాలు వేసి, ప్రఖ్యాతులయిన బళ్లారి రాఘవ, నాగరాజారావు, వెదురుమూడి శేషగిరిరావు గార్లతో పాటు చిన్నవేషాలు వేసినవారిని గురించి కూడా వివేచన చేయడం పురాణంవారి సూక్ష్మపరిశీలనకు నిదర్శనం.

కాని ఈ మొదటి మూడు అధ్యాయాలలోని విషయాలు కేవలం ఉబుసుపోకకు చెప్పుకొన్న విషయాలుగాను ప్రాసంగి కాలుగాను కనిపిస్తాయి. ఒకరకంగా ఆనాడు సూరిశాస్త్రిగారి "నాట్యాంబుజం" మీద వచ్చిన సమకాలీన విమర్శలకు ఇవ ఇసమాధానం. (అందువల్లనే యీ మూడింటిని ఈ సంపుటిలో వదలి వేయడం జరిగింది) తరువాతి అధ్యాయాలలో "శ్రీరామ నాట్యలేఖలు" అనే శీర్షిక్రింద వేరు వేరు నాటకాల రచనా, ప్రయోగ విషయాలను గురించి వివేచన ఉంది.

ఈ పుస్తకానికి ప్రాణభూతమైన వ్యాసాలు "శ్రీరామనాట్యలేఖలు" తన ఇష్టదైవమైన శ్రీరామచంద్రునికి నేరుగా తన నాటకానుభవాలను నివేదించే లేఖారూపంలో రాయబడ్డ యీ వ్యాసాలు "నాట్యాంబుజం"లో తాను ఏర్పరుచుకున్న విమర్శక పద్ధతుల సమన్వయరూపంగా కనిపిస్తాయి. ఆ పుస్తకంలో నాటక రచన, నటన, ప్రదర్శన అన్న వేరువేరు అంశాలు ప్రాతిపదికగా రచన సాగితే యీ పుస్తకంలో ఒక నాటకం ఆఆరంగా దాని రచన, ప్రదర్శన అందులోని ప్రధాన పాత్రధారులు నటనావిధానం, ఇదే నాటక ప్రదర్శనలో మరో సమాజనటుల నటనతో పోల్చిచూపే తారతమ్య వివేచన, చివరిగా దానిని ఆయా విమర్శక ప్రదర్శక సూత్రాలు ఆధారంగా తాను వేసే బేరీజు కనిపిస్తాయి. అంపేట – సమగ్ర నాటక ప్రదర్శనాంశాలన్నీ యిందులో కూలంకషంగా చర్చించడడంవల్ల వీటిని శాస్త్రిగారి నాటక విమర్శలో మూల సూత్రాలుగా పరిగణించవచ్చు.

మూడవ అధ్యాయం "నాటక సమాజములు". ఈ అధ్యాయంలో ఆనాటి నాటకరంగ సమగ్ర స్వరూపాన్ని మనకు అందచేస్తారనుకొన్న వారికి కొంత నిరుత్సాహం తప్పదు. కేవలం చెన్నపురిలోని సుగుణవిలాస సభ, బళ్లారి, మైలవరం, రాజమండ్రి కంపెనీలను గురించి క్లుప్తంగా చర్చించారు. నిజానికి ఒక భాషలోని నాటకరంగ చరిత్ర ఆయా భాషాప్రాంతాల్లో వర్ధిల్లిన నాటక సమాజాలచరిత్రే ! అటువంటి నాటకరంగ చరిత్రకు ఎంత సంక్షిప్తంగా రాసినా - మార్గదర్శకులు సూరిశాస్త్రిగారు.

ఈ గ్రంథంలో అతి విశిష్టమైన అధ్యాయం నాల్గవది - ప్రసిద్ధ నటులను గురించినది. 1900-1920 మధ్యకాలంలో ఎందరో మహామహులైన నటులు ఆంధ్రనాటకరంగాన్ని సుసంపన్నం చేశారు. ఈవెన లక్షణ స్వామిగారితో ప్రారంభమైన ఈ నటుల నటనావిధాన విశ్లేషణలో సూరిశాస్త్రిగారు నెల్లూరు నాగరాజారావు, మాగంటి సుబ్బారావు, మంఉజులూరి కృష్ణారావు, హరి ప్రసాదరావు, మల్లాది గోవిందశాస్త్రి, ముప్పిడి జగ్గరాజు, పారుపల్లి సుబ్బారావు వంటి నటమూర్ధన్యుల నటనను గురించి శాస్త్రచర్చ చేశారు. ఈ మహామహులంతా ఏదో ఒక నాటక సమాజంలో ప్రధాన భూమికలు ధరించేవారు కావడంవల్ల నాటక సమాజాలను గురించిన విస్తృత చర్చచేయలేద మోననిపిస్తుంది.

ఈ నటచర్చ జరిపే సందర్భంలోనే సూరిశాస్త్రిగారు ఒక మాలభూతమైన శాస్త్ర నిర్వచనం చేశారు. నటులను స్థూలంగా రెండువర్గాలుగా విభజిస్తూ ఒక మౌలికమైన సూత్రాన్ని ప్రతిపాదించారాయన. పింగళి లక్ష్మీకాంతంగారి ధర్మరాజు వేషాన్ని విశ్లేషిస్తూ - "..... లక్ష్మీకాంతము తన నిత్యజీవన పద్ధతుల కనుకూలమైన పాత్రలనే యెక్కువ సామర్థ్యముతో నిర్వహించగలడుగాని లక్ష్మణస్వామి ఘమేరుసింగు భీభత్సమును, నాగరాజారావు పఠాను మతిభ్రమణమును, రాఘవాచారి రామదాసు భక్తి నిశ్చేష్టతను, సంబంధం మొదలియారయాగో కౌటిల్యమును, గోపాలర్సు శకారశ్యాలకత్వమును ప్రకటించునట్లు నిజస్వభావమునకు సంపూర్ణ విరుద్ధముగ నుండు నాటకపాత్రలతో గుణరూప సాదృశ్యమొంది యభినయించ లేదు" అన్నారు.

ఈ విశ్లేషణవల్ల మంచినటులలో కూడా రెండు వర్గాలవారుంటారని-ఒకరు తమ నిజగుణరూపాదులను అతిక్రమించి తమ లక్షణాలకు విరుద్ధంగా ఉన్న పాత్రలను కూడా ధరించి మెప్పించగలరని, మరికొందరు తమ నిజస్వరూప స్వభావాలక సరిపోయిన పాత్రలలో రాణించగలరని సూరిశాస్త్రాగారు నిర్ణయించారు. ఈవెన లక్ష్మణస్వామి, నెల్లూరు నాగరాజారావు, బళ్లారి రాఘవ మొదటి వర్గానికి చెందిన మహోన్నత నటులని శ్లాఘించారు.

తరువాతి అధ్యాయంలో కొన్ని నాటక ప్రదర్శనల విమర్శలు చేశారు సూరిశాస్త్రిగారు. ఇందులో రాఘవాచారిగారి బెంగుళూరు ఆమెచ్యూర్ డ్రమాటిక్ అసోసియేషన్ వారి "రామదాసు", "రామరాజ్య వినాశము"ల విమర్శ, డి.వి.సుబ్బారావుగారి "చంద్రహాస", బందరు రాయల్ డ్రమాటిక్ కంపెనీవారి "ముద్రారాక్షస" నాటక ప్రదర్శనలను గురించిన విశ్లేషణలున్నాయి. వీటితో పాటు 1920 ప్రాంతాల ప్రఖ్యాతిగాంచిన "పఠాన్-రుస్తుం" నాటకాన్ని గురించిన తీవ్రమైన విమర్శకూడా వుంది. తాను స్వయంగా శ్రీరామభక్తుడు కావడంవల్ల "రామదాసు" నాటకంలోని కథను, ప్రధాన ఘట్టాల ప్రాముఖ్యతను చాలా విపులంగా సమీక్షించారు ఈ అధ్యాయంలో. ఈ అధ్యాయంతోనే శాస్త్రిగారు నాటకరచన, నటన, ప్రదర్శనలను సమిష్టిగా చూడవలసిన అవసరాన్ని నొక్కి చెబుతూ, అటువంటి సంయోజనాత్మక నాటక విమర్శకు నాంది పలికారు.

ఆరు, ఏడు అధ్యాయాలు సూరిశాస్త్రిగారు తమ సమకాలీన నాటకరంగంలోని ప్రధాన సమస్యలను గురించి పలువురు నాటక నిష్ణాతులు చర్చించిన, లేదా ప్రచురించిన వ్యాసాలను కూడా యిందులో పొందుపరిచారు. ఈ విమర్శకులలో ప్రఖ్యాత రచయితలు, విమర్శకులు – ముఖ్యంగా కోలాచలం శ్రీనివాసరావు, పానుగంటి లక్ష్మీనరసింహారావు, వింజమూరి రంగాచారి, ముత్తరాజు సుబ్బారావులు నాటక ప్రదర్శనలను గురించి, చేసిన నాటక పరీక్షలను గురించి, పోటీ నాటకాలలో అనుసరించవలసిన యోగ్యతా నిర్ణయ పరీక్షలను గురించి, నాటకాలలో పద్యరచనను గురించి చర్చలున్నాయి. ఈ అభిప్రాయాలను గురించి కూడా చర్చించారు. నాటక పరికరాలు, రంగము, దృశ్యరచనావిధానాలు, దుస్తులు, పద్యముల ఉపయోగము – మొదలైన విషయాలమీద ఆనాటి సమాజాలు అనుసరిస్తున్న పద్ధతులమీద పలువురి వ్యాసాల సారాంశాన్ని వెలువరిస్తూ తమ అభిప్రాయాలను క్రోడీకరించారు.

"నాట్యాంబుజము కళయందభిమానముచే గూర్చబడిన వ్యాసమాలికగాని నాట్యశాస్త్రపు నిగ్గుతేల్చు 'నాట్యశాసనము' కాదు" అని చెబుతూనే యీ వ్యాసమాలికలో తాను అనుసరించిన పద్ధతిని ఇలా వివరించారు :

> "ఆంధ్రనాటక సమాజములలో కొన్నిటిని మాత్రమే నేను చూచియున్నాను. నేను చూడని నటుఉల, నాటకము లెన్నేని కలవు. నా యనుభవము ననుసరించి యీపొత్తము కూర్చబడినది. ఈ పద్ధతిలో నాంధ్రదేశపు నటుదెసలనుండి నాలుగైదు పుస్తకములిట్టివి వెలువడినగాని ఆంధ్ర నాట్యరంగము సంపూర్ణముగ తెలియనేరదు. ఇందులో జేర్చబడని పెద్దనటులందఱి పరిచయానుభవములు లేనందున విడచితినని మన్నింపవలెను."

("నాట్యాంబుజము." అవతారిక, పే. 2).

"నాట్యాంబుజంల'లో 'ఎనిమిది దళాలు' ఉన్నాయి. ఇవి అన్నీ నాటకకళను గురించి "ఇంతదనుక తెలుగు పత్రికలలో ప్రచురించిన వ్యాసములు, విమర్శనములు, కొన్నితావులనిచ్చిన యుపన్యాసములు, సంభాషణలలో వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయములు" అని చెప్పారు సూరిశాస్త్రిగారు.

ఈ ఎనిమిదిదళాలలో విషయపరంపరను చూస్తే యీ సంకలన గ్రంథం విశేషస్వానుభవ సంపన్నమని యిట్టే తెలుస్తుంది.

మొదటి దళము	:	నాటకానుభవము
రెండవ దళము	:	ఆంధ్రనాటకములు (పూర్వరూపము)
మూడవ దళము	:	నాటక సమాజములు
నాల్గవ దళము	:	ప్రసిద్ధ నటులు
ఐదవ దళము	:	ప్రదర్శన విమర్శనములు
ఆరవ దళము	:	ఆంధ్ర నాటక విమర్శనములు
ఏడవ దళము	:	నాటక సమస్యలు
అష్టమ దళము	:	నాటక విమర్శనము

ఈ విషయసూచికను గమనిస్తే నాటకాలను అన్ని కోణాలనుంచి పరిశీలించిన ఒక దిగ్దర్శనం కనిపిస్తుంది. మొదటి అధ్యాంలో తనకున్న నాటక విలోకనానుభవాన్ని గురించి, ఆంధ్రనాటక పరిషత్తుకు కార్యదర్శిగా ఉండడం, ఆ పదిఇలో తాను ప్రచురించిన "ఆంధ్రనాటక నామావళి" అన్న సూచికాగ్రంథాన్ని గురించి వివరించి, తన నేతృత్వంలో జరిపించిన మూడు నాటక పోటీలను గురించి చెప్పి తాను యీ నాటకరంగ విశ్లేషణ చేయడానికి ఏవిధంగా అర్హుడో అన్యాపదేశంగా చెప్పారు సూరిశాస్త్రిగారు.

మొదటి అధ్యాయం నాందీప్రాయం అయితే, రెండవ అధ్యాయం ఈ పుస్తకానికి ప్రస్తావన వంటిది. అది పూర్వరంగం. ఆధునిక తెలుగు నాటకానికి పూర్వరూపాలయిన యక్షగాన, వీధి నాటకాలను గురించి వివరిస్తూ 1906-1915 మధ్యకాలంలో ఎటువంటి నాటకలు ప్రచురింపబడ్డాయో, కథా వస్తువు దృష్ట్యా పాతకొత్త నాటకాల రచన ఎలా సాగిందో పట్టికల రూపంలో వివరించారు. 1920 వరకు వచ్చిన నాటకాల సంఖ్యను వివరిస్తూ సూరిశాస్త్రిగారు సరికొత్త సూచన చేశారు.

> తెలుగదేశమున ఎన్ని నాటకసమాజము లున్నదియు అవి యేనాటకము లాడునది తెలిసిన యెడల ఆంధ్రుల నాటకాభిరుచుల దెలుపు మ్యాపులనే గీయవచ్చును. ఇట్టి మ్యాపులను మా సంఘమువారు ప్రచురించి క్యాటలాగులతో బాటు వెలిబుచ్చనుద్దేశించియున్నాము. ఇండస్ట్రియల్ మ్యాపును జూచినచో నేదేశమున కేవిధమైన వస్తువులు కావలసియుండునో తెలియును. అటులనే ఆంధ్ర దేశమందలి నానాప్రాంతములలోని నాటకకంపెనీలు, ఆడే ఆటలు, వాని ప్రదర్శనాక్రమములు దెలిపెడి మ్యాపు లుండినచో మనము సులభముగ నచ్చటి ప్రజల రుచులను గుర్తెరిగి పనిచేయగలుగుదుము.

ప్రేక్షకుల దృష్టితో నాటకాల్ని చూచి, వారి అభిరుచులను బేరీజు వేయవలసిన అగత్యాన్ని 1916నే గుర్తించారు సూరిశ్రాస్త్రిగారు. అటువంటి వివేచన యీనాటివరకు జరగకపోవడం; సూరిశాస్త్రిగారి నిష్క్రమణతో ఆంధ్రనాటక పరిషత్తు కూడా యీ పనికి పూనుకోకపోవడం, తెలుగువారికి నాటక విమర్శ అంటే ఉన్న నిరాదరణకు ఉదాహరణ.

(ఆరవ అధ్యాయంలోని విషయాలు ఇదివరకే ఆయా రచయితల గ్రంథాలలో ప్రచురింపబడి వుండడంచేత, ఈనాడు ఆ సమస్యలకు ప్రాముఖ్యం లేకపోవడంవల్ల ఆ అధ్యాయాన్ని ("ఆరవ దళము"ను) ఈ సంక్షిప్తీకరించిన 'నాట్యాంబుజం' గ్రంథంలో పొందుపరచడం జరగలేదు - సం॥)

ఇక చివరి అధ్యాయం "నాటక విమర్శనము." దీనిని నాటక రచనారీతుల అధ్యయనం అనవచ్చు. తెలుగు నాటకాలలో శ్రీకృష్ణ, కర్ణపాత్రల చిత్రణ, "ముద్రారాక్షస" నాయకుని గూర్చిన చర్చ, "చింతామణి" నాటకంలో వేశ్యపాత్ర చిత్రణ, నాటకాలలో కల్యాణాంత విషాదాంత నాటకాలు మొదలైన విషయాలను ఈ అధ్యాయంలో చర్చించారు. వీనితోపాటు "అవి తర్కిత దైవికములు" అనే శీర్షిక క్రింద "దేవతలు నాటకాంతమున వచ్చుటకు కారణములు" అన్న విషయాన్ని చర్చించడం, దానికి సమాంతరంగా ఇతర దేశాల నాటక పద్ధతులను ఉటంకించడం చూస్తే సూరిశాస్త్రిగారి నాటక పరిజ్ఞానం ఎంత విస్తృతమైనదో అవగతమవుతుంది. 'సారంగధర' నాటకంలో నాటకాంతాన సిద్ధుడు వచ్చి "సారంగధరునికి తిరిగి కాలుసేతుల నతికించుట-" ఇటువంటి వాటిలో ఒకటి. 'గయోపాఖ్యానం'లో శివుడడ్డపడి నరనారాయణుల సమర సంరంభ సన్నాహమపనయించు చున్నాడ"న్నది వేరొకటి. ఈ ఉదాహరణలు ఆధారంగా "ఈవిధముగా మనదేశములోని నాటకాలనేకములందు పాత్రలు నిజస్వభావ పరిణామానురూపములగు సుఖదు:ఖముల పతనౌన్నత్యముల మంచి చెడ్డలనుభవింపక తుదికెద్దియో యొక యసంభావిత, యచింతిత దైవికముచే సత్ఫలమొందుచున్నారు." అనే సత్యాన్ని ఉల్లేఖించారు. పాశ్చాత్య నాటక విమర్శ రీతులెరిగి, గ్రీకు నాటకాలలో కనిపించే divine meachine యిటువంటి దేనని నిరూపించారు. ఇది విస్తృతమైన నాటకరంగ పరిశీలన ఉంటేకాని స్ఫురించే విషయం కాదు. ఇటువంటి అనేక నాటక రంగ విషయాల సమగ్ర వివేచన ఈ గ్రంథంలో కనిపిస్తుంది.

నాటక విమర్శకునికి అవసరమైన సంయోజనాస్ఫూర్తికల కళావైశద్యం ఈ గ్రంథ విమర్శలో మనకు అడుగడుగునా అవగతమవుతుంది. అలాగే నాటకానికి నాటకరచన ఎంతముఖ్యమో, నాటక ప్రదర్శనకూడా అంతే ముఖ్యమని, ప్రదర్శనలోని నటీనటబృందం అంతా కలిసి నాటక విజయానికి సమిష్టి కృషి చేయడం అవసరం అన్న విషయాలను మనకు మరోసారి జ్ఞాపకం చేశారాయన. తెలుగు సమగ్ర నాటకవిమర్శకు "నాట్యాంబుజం" ఒక శాస్త్ర బద్ధమైన దిశానిర్దేశం చేసిందని చెప్పవచ్చు.

నాట్యోత్పల్పము (1924)

కోలాచలం శ్రీనివాసరావుగారు The Dramatic History of the Wrold, (1908) అనే ప్రపంచ నాటక చరిత్రను ఆంగ్లభాషలో రాసి భారతదేశంలోనే అటువంటి ప్రయత్నం చేసిన ప్రథమ చరిత్రకారుడైనాడు. కేవలం తెలుగు పాఠకులనే దృష్టిలో ఉంచుకుని సూరశాస్త్రిగారు ప్రపంచ నాటక చర్నితు "నాట్యోత్పలము" అన్న పేరుతో తెలుగున వెలువరించారు. ఈ గ్రంథం ముఖ్యంగా పాశ్చాత్య ప్రపంచ నాటక చరిత్రే అయినా చివరి అధ్యాయంలో ఆంధ్రేతర భారతీయ భాషా నాటకాలను ఆసియాదేశాల నాటకాలను గురించి కూడా సంక్షిప్తంగా పేర్కొనడం వలన దీనిని "ప్రపంచ నాటక చరిత్ర" అనవచ్చు.

ఈ గ్రంథంలోని అధ్యాయాలకు విచిత్రమైన పేర్లు పెట్టారు శాస్త్రిగారు : "నెలపొడుపు" అన్నది నాటక ఆవిర్భావాన్ని గురించిన అధ్యాయం. "ఆటమొలకలు" అన్నది నాట్య ప్రారంభ విశేషాలను గురించినది. నాటక స్వర్ణయుగాన్ని "ఆట విరుల విప్పుటందములు"లో వివరించారు. నవ్యయుగారంభ నాటక విశేషాలను "తెల్లతెలుపుల తీగెయల్లికలు" అనే అధ్యాయంలో వివరించారు. పాశ్చాత్య రూపకకవుల జీవితములను గురించిన అధ్యాయం "ఆటకైతల పూలసరము." ఇందులో గ్రీకు నాటకకర్త తీసీఫీజు (థెస్పిస్) నుంచి ఆధునికులైన (ఆనాటికి) ఇబ్సెన్, మాటర్‌లింక్, బెర్నార్డ్‌షా, సింగ్‌ల వరకు అన్ని పాశ్చాత్యదేశాలలోని ముఖ్యమైన నాటకకర్తల జీవితాలను, రచనలను గురించిన సంక్షిప్త వివరణలున్నాయి. ఆరవ అధ్యాయం "ఆటకొలను"-వివిధ ప్రఖ్యాతనటుల అభినయ మర్యాదలను గురించినది. ఏడవది "ఆటరెక్కలు"- ప్రఖ్యాత నటులను, నటనను గురించిన సమీక్షలు. ఎనిమిదవ అధ్యాయం-"ఆటతోటల కమ్మతెమ్మెరలు"- నాటక విమర్శలను గురించి. అందులో సమకాలీన నాటకరంగంలో ప్రఖ్యాత నాటకకర్త ఇబ్సెన్‌ను గురించి ఆర్ధర్ జోన్స్ రాసిన వ్యాసానువాదం, ఆయనదే "నవ్యనాటక ధర్మము" అన్న ఉపన్యాసానికి అనువాదం ఉన్నాయి. తరువాతిది "ఆటనెలవులు" నాటకశాలలను గురించినది. తొమ్మిదవ అధ్యాయం "ఆటతెరవులు"-ప్రాచ్యదేశ నాట్య పద్ధతులను గురించి. చివరి అధ్యాయం "తుదిచూపు."

ఈ వ్యాసాలలో మొదటి "మహాత్మా కబీరు" నాటకం. గుబ్బి చెన్న బసవేశ్వర నాటక సమాజం కన్నడంలో ప్రదర్శించిన నాటకం. (అందువల్ల ఈ భాగాన్ని కూడా పునర్ముద్రణలో పరిహరించడం జరిగింది.) కాని పాత్రల మనస్తత్వాలను నిర్వచిండంలోను, అవి సంఘర్షణలకు దారితీసినపుడు ఆయా నటుల నటనా విధానాన్ని వెలువరించడంలోను శాస్త్రిగారు ఈ నాటక వివేచనలో కృతకృత్యులైనారు. తరువాతి "లేఖలు" వరుసగా "రామదాసు", "హరిశ్చంద్ర." నటప్రవేశిక శాస్త్రిగారు (పసుమర్తి యజ్ఞ నారాయణశాస్త్రిగారు) వేయించిన నాటకాలు, ఆంజనేయ నటేశం వేసిన నాటకాలు, "కన్యాశుల్కం," "ప్రతాపరుద్రీయం", "షోరబు-రుస్తుం" నాటకాలను గురించిన సవిస్తరమైన చర్చ వుంది. తరువాతి రెండు అధ్యాయాలలోను నెల్లూరుకు చెందిన దొరస్వామిగారిని గురించి, కొందరు గంజాం నటులను గురించి చర్చించారు శాస్త్రిగారు. 'నాట్యలేఖలు'లో అంతర్భాగమే, తరువాతి అధ్యాయం - "చంద్రహాస-నటలోక సంచారం" అన్నది. తరువాత వచ్చే ప్రసూనాలు

(మృచ్ఛకటిక, రాధాకృష్ణ నాటకాలను గురించిన వివరణాత్మక చర్చ) అదే అధ్యాయం క్రిందికి వస్తుంది–ఆ మూడు నాటక మీమాంసలతో కూడిన ప్రదర్శనల విమర్శనలు కనుక మొదటి వ్యాసాలు ప్రదర్శన ప్రధానాలు; రెండవభాగంలోనివి నటప్రధానాలు; మూడవ భాగంలోనివి నాటకకర్తల రచనావిధాన ప్రధానాలుగా పేర్కొనవచ్చు. ప్రతి వ్యాసం నాటకరచన, అభినయ విధానాల సమాహారంగా రూపొందింది కనుక, ప్రతి వ్యాసమూ శాస్త్రిగారి సశాస్త్రీయ వివేచనకు అద్వితీయ మైన లక్ష్యచర్చగా రూపొందింది. "రామదాసు" నాటకాన్ని గురించిన సర్వాంగీణ మైన విమర్శ సూరిశాస్త్రిగారి విమర్శన వ్యాసాలలో తలమానికమైనదని చెప్పవచ్చు. కథ తనకిష్టదైవమైన రాములవారి దాసుడైన కంచెర్ల గోపన్నను గురించినది; నటీనటులు – ప్రజ్ఞాపాటవాలను ఇంతకుపూర్వమే నిరూపించుకున్న నటులు. తాను చూసిన మూడు రామదాసు నాటకాలను – బెంగుళూరు అమెచూర్ కంపెనీవారిది, మోతేవారిది, అల్లూరు కృష్ణవిలాస సభవారిది–వీటి బాగోగులను బేరీజు వేస్తూ ప్రతి ప్రదర్శనాంశంలోని బాగోగులను చర్చిస్తూ చివరకు "బళ్లారి రాఘవాచారిగారి వ్యాఖ్యానమే ప్రమాణంగా తోస్తుంది" అని తీర్మానించారు, ప్రదర్శనను గురించిన ఏ వ్యాఖ్యకూడా సార్వకాలికం కాదని సూచిస్తూ. అలాగే కబీరుగా అల్లూరు రామచంద్రారెడ్డిగారు, తానీషాగా కొచ్చెర్లకోట రంగారావుగారు నిర్దుష్టమైన నటనను చూపారని శాస్త్రిగారు అభిప్రాయపడ్డారు. అలాగే హరిశ్చంద్ర పాత్రధారులలో రామాయణం సర్వేశ్వరశాస్త్రిగారి వినూత్న వ్యాఖ్యాన్ని ఎంతగానో కొనియాడారు.

తరువాతి అధ్యాయం "నటప్రకాశిక నాటకాలు" అనే పేరుగలది. "ఆంధ్రనట ప్రకాశిక" గ్రంథకర్తలైన పసుమర్తి యజ్ఞనారాయణశాస్త్రిగారు తాము నటుల, సమాజాల చరిత్ర రాయడానికి వీలుగా అయిదు నాటకాలను బందరుకు రావించారు. ఆ ప్రయత్నం ఆరోజుల్లో బందరులో ఎన్ని తర్కవితర్కాలకు లోనైందో శాస్త్రిగారి "చెట్టుక్రింది ముచ్చట్లు"లో చూడవచ్చు. ముఖ్యంగా నాటకాలు ఒక సమాజం ఎక్కడ వేస్తున్నదో అక్కడకు పోయి చూడాలిగాని, అందులో ముఖ్యమైన వారిని పలుప్రదేశల నుంచి బందరుకు రప్పించి, స్థానిక నటులతో కలిపి ఆడించడం సమంజసం కాదు – అన్న విమర్శ శాస్త్రిగారి మౌలిక నాటక సూత్రాలకు సంబంధించినది. ఆ విషయంలో సూరిశాస్త్రిగారు తమ భావాలను సూటిగా, స్పష్టంగా వెల్లడించారు.

"శాస్త్రుల్లుగారు" ఆడించిన నాటకాలు అయిదు. సారంగధర, రామదాసు, హరిశ్చంద్ర, కృష్ణలీల. లంకాదహనము. అన్ని నాటకాలలోను ప్రధాన నటులు బయటినుంచి వచ్చారు. చిన్నవేషాలను బందరు సమాజాలలోని సభ్యులు వేశారు. శాస్త్రిగారు అటువంటి కూర్పు నాటకానికెంత నష్టం కలిగించవచ్చునో "సారంగధర" నాటకం ఆధారంగా వివరించి చూపారు.

> ఆనాటి సారంగధర ప్రదర్శనంలో మూడుపాఠాలు పోటీపడి తంజావూరు దగ్గర రైలుబళ్ళవలె పరుగులిడినవి. కొందరు నటులు బళ్లారి పాఠం చదివారు. కొందరు పానుగంటివారి శిష్యులు. మరికొందరు విష్ణుబొట్ల సుబ్రహ్మణ్యంగారిని అభిమానించారు. ఇక చిల్లర వేషాలు దాసీకమల మొదలయిన వాళ్ళు స్వతంత్ర వాచాలప్రభావమున విజృంభించారు. ఎట్లా వుండాలో అట్లా వుంది. సాయంత్రమైదుగంటలదాకా ఆటపడేది, ఆగేది తేలలేదు. పదకొండు గంటలకు తెర యెత్తాము. దుస్తులు లేవు. అన్నిటికి వెతుక్కోవడమే. కూర్మనాథ కవిగారు నిరుత్సాహులైనారు. (నాట్యాశోకము, పే. 139–140).

ఈ వర్ణనచూస్తే ఈ నాటక ప్రదర్శనలతోనే తెలుగు నాటకరంగంలో "కాంట్రాక్టు నాటకాల యుగం" ఆరంభమైనట్లు కనిపిస్తుంది.

కాని ఇంతటి విపర్యయ పరిస్థితులలో కూడా పాత్రానుగతమైన నటన తటస్థపడ్డప్పుడు సూరిశాస్త్రిగారి లేఖిని భావనావీధిలో విహరిస్తుంది. "సారంగధర"లో చిత్రాంగి వేషంవేసిన బి.వెంకటకృష్ణయ్యనాయుడు, 'లంకాదహనం'లో ఆంజనేయ వేషధారి పింగళి వీరయ్య, 'కృష్ణలీల'లో కంసుడు వేషం వేసిన నాగరాజారావుల పాత్రచిత్రణ, వ్యాఖ్యాన పద్ధతులను గురించి సహేతుక విమర్శను, సవిమర్శక హర్షాతిరేకాలను వెలిబుచ్చారు శాస్త్రిగారు.

సి.యస్. నటేశం ఆంజనేయ పాత్రను గురించి, దొరస్వామి దుష్యంత పాత్రను గురించి శాస్త్రిగారు చాలా విపులంగానే వివరించారు. కాని కాళిదాసు "శాకుంతలం" నాటకం ప్రదర్శనయోగ్యంకాదని, "నాట్యరంగాన ప్రదర్శించినగాని నాటకాల నాట్యయోగ్యత తేటపడదు" అనే మౌలికమైన సత్యాన్ని కూడా ఇదే సందర్భంలో వెలవరించారు.

వ్యంగార్థము, భాషా సౌకర్యము, చదువుటకునూ,
వినుటకునూ, అందగించినట్లుగా ఆడుట కుపయోగించదు.
రంగస్థలాన మెప్పొందే ఆటలందు రసముకన్న
భావమెక్కువగను, సూచనకన్న అభినయార్థము నెక్కువగాను,
అధికారిక ప్రాసంగిక వృత్తము లనేకములు చేరియు,
నాయక ప్రతినాయకుల విరోధ ప్రచారములతో,
గలవరించియు పెక్కుపాత్రల ప్రవేశబెట్టియు,
అవస్థానేకమును స్వభావానేకమును విస్తరించియు
నుండవలెను. ఇది శాకుంతలలో లేదు. (నాట్యాశోకము, పే.218-219).

సాహితీపరులు అంగీకరించని విషయం; నాటక దర్శకులు అనుభవించిన విషయం ఇది. ప్రపంచంలోనే గొప్ప నాటకకర్తగా పేరు పొందిన కాళిదాసును గురించి ఈ విమర్శ చేయడంలో సూరిశాస్త్రిగారు నాటక రచనావిధానంకన్నా,

ప్రదర్శనా సౌలభ్యానికి ఎంత ప్రాముఖ్యత యిస్తారో వెల్లడవుతున్నది. అందువల్లనే సూరిశాస్త్రిగారు తెలుగ నాటక విమర్శకులలో మొట్టమొదటి "నాటకరంగ విమర్శకులు"గా పేరు తెచ్చుకున్నారు.

ఇటువంటి రంస్థల సంప్రదాయాల, అభినయ చమత్కారాల ఆధిక్యాన్నిబట్టి కన్యాశుల్కం తెలుగులో వచ్చిన గొప్ప సాంఘిక నాటకంగా పేర్కొన్నాడాయన.

అప్పారావుగారు యెట్లాండి నాటకరత్నాన్ని కల్పించాడని
మనవి చేయను ! చూడడానికి పెద్ద నవలవలె వుంటుంది
కాని ఆట వచ్చేసరికి కన్యాశుల్కంలో కనుపించే పోకడలు,
స్వభావాలు, ప్రత్యేక వికాసాలు, తళుకు సొబగులు,
మరెక్కడా కనపడవు. (నాట్యాశోకము, పే.160)

పాత్రల స్వరూప స్వభావాలను వివేచించడంలోను, పాత్రధారుల చేష్టను పాత్ర స్వభావాలకు జతచేయడంలోను సూరిశాస్త్రిగారు నాటకరచనా ప్రదర్శనల విషయంలో రామవిలాససభవారి "కన్యాశుల్కం" నాటకానికి ప్రథమతాంబూలం ఇచ్చినట్లు కనబడుతుంది.

కాని "ప్రతాపరుద్రీయం" విషయంలో మాత్రం శాస్త్రిగారు కొన్ని ఘాటైన విమర్శలు చేశారు. యుగంధరమంత్రి పిచ్చివాడుగా నటించిన రంగాలన్నీ వ్యర్థమైన పొడిగింపులని ఆయన అభిప్రాయపడ్డారు. అలాగే పేరిగాడి సారాశెంబు సీను కూడా. ఇవి ఏవిధంగానూ కథా సంవిధానానికి తోడ్పడవనీ, "నిష్ప్రయోజ కాలనీ, నీచప్రసంగభరితములని" తీవ్రమైన పదజాలాన్నే వాడారు. అయితే నాటకంలో ఉండే జాతీయత, యుగంధర (పిచ్చివాని పాత్రకాదు) పాత్ర నిర్వహణాదులు సూరిశాస్త్రిగారి మెప్పును పొందాయి. అలాగే "చంద్రహాస" నాకటంలో దుష్టబుద్ధి పాత్రలో డి.వి.సుబ్బారావు అనూహ్యమైన నటనావైదుష్యాన్ని

ప్రకటించినా, నాటకంగా అది పరిహరింపవలసిన నాటకం అంటారాయన.

మిగిలిన నాటకాలలో మాదిరిగా కాకుండా ప్రతాపరుద్రీయంలో ఒక్కొక్కపాత్ర కనిపించే రంగాల వివరణ, ఆయరారంగాలలో నటించిన నటుల నటనా వైదుష్యం, తాను చూచిన ముగ్గురు నలుగురు పాత్రధారులలో ఏరంగంలో ఏ నటుడు మిగిలినవారిని అధిగమించి నటించాడు. అందుకు కారణాలేమిటి ? – అనే సవిస్తరమైన వివేచన చేసి రంగస్థల విమర్శలలో శాస్త్రిగారి విశ్లేషణా సామర్థ్యం, పాత్ర లక్షణాల నటలక్షణాల సమన్వయం చాలా తర్కబద్ధంగా ఉండి నాటకప్రదర్శనను, అందులోని నటుల అభినయ కౌశలాన్ని దృశ్యమానం చేస్తాయి. అసలు సిసలైన నాటకరంగ విమర్శకుల ప్రధాన లక్షణం యిదే ! వారి పరిపక్వతకు గీటురాయి కూడా యిదే !

నాటకరంగంమీద సూరిశాస్త్రిగారు వెలువరించిన చివరి గ్రంథం "ఆంధ్రనాటక సంస్కరణము" (1925). ఇది మూడు విషయాలమీద సూరిశాస్త్రిగారి నాటకానుభవాల సంకలనం. మొదటిది 1924వ సం॥లో బందరులో జరిగిన ఆంధ్రనట సభలను గురించిన సవివరమయిన సమీక్ష. ఇందులో ఆ నటసభలలో పాల్గొన్నవారి అభిప్రాయాలను, కొన్ని చోట్ల వారి వ్యాసాలను పూర్తిగాను, కొన్నింటిని పాక్షికంగాను పొందుపరిచారు. ఆ సభల నిర్వహణలో భాగస్వామి కావడంవల్ల ఇది ఏరోజుకారోజు శాస్త్రిగారు రాసుకున్న డైరీలాగా కనిపిస్తుంది. ఆరోజుల్లో నాటకం అన్నా నాటకప్రదర్శన అన్నా ప్రజల్లో, రచయితలలో, నటులలో ఉండే ఉత్సుకతకు అద్దంపడుతుంది ఈ సమీక్ష.

ఈ పుస్తకంలో పొందుపరచబడిన రెండవభాగం 1924-25లలో వివిధ పత్రికలలో నాటక విషయంలో వచ్చిన పత్రికావ్యాసాల సారాంశం. ఇది ఒకరకంగా విమర్శనా సమీక్షే ! ఇందులో భాగంగానే కాశీ కృష్ణాచార్యులు, చెళ్లపిళ్ళ వెంకటశాస్త్రి, పసుమర్తి యజ్ఞానారాయణశాస్త్రి మొదలైనవారితో శాస్త్రిగారు జరిపిన సంభాషణల సారాంశం కూడా ఉంది. సమకాలీన నాటక రంగంలోని వివిధాంశాలను గురించి విజ్ఞులేమనుకుంటున్నారో అన్న అంశాలను క్రోడీకరించడంలో శాస్త్రిగారు సఫలీకృతులైనారు. అటువంటి వార్షిక సమీక్షా వ్యాసాలకు ఆద్యులు శాస్త్రిగారు. చివరివారుకూడా వారే కావడం విచారకరం. ఇందులోని మూడవ అంశం "నటనామ ప్రకాశిక" – బరంపురం నుంచి మద్రాసుదాకా ఉన్న వివిధ నగరాలలో ఉన్న నటీనటుల పట్టిక.

సాహిత్యంలోని వివిధ ప్రక్రియలమీద (ఇంగ్లీషులో Year Book లో వచ్చినట్లు) తెలుగులో వచ్చివుంటే తెలుగు సాహిత్య విమర్శ సుసంపన్నం అయివుండేది. కథాసాహిత్యంమీద మాత్రమే అటువంటి సమీక్షలు వెలువడుతున్నాయి. కొంతకాలం (1970 ప్రాంతాల) శ్రీవాత్సవగారు "సాహిత్య సింహావలోకనం" చేసేవారు. ఇప్పుడెక్కడా అటువంటి అత్యవసర కార్యక్రమాలు జరుగుతున్నట్లు లేదు. ఇదివరకు ఎవ్వరూ చేయని, తన తరువాత కూడా ఎవ్వరూ చేయ సాహసించని నాటక కార్యక్రమాలు ప్రారంభించి నిర్వహించిన ఏకైక నాటక విమర్శకుడు, సమీక్షకుడు, నిర్వాహకుడు పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు.

సూరిశాస్త్రిగారు ప్రచురించినవి ఈ ఆరుగ్రంథాలే అయినా ఆయన కనీసం మరో ఆరు పుసకాలను సమగ్రమైన ప్రణాళికను సిద్ధంచేసుకొని వున్నారు. ఆయన దృష్టి కవిత్వంమీదకు, కవిత్వతత్వ విచారణమీదకు, రూపక స్వరూప స్వభావ నిర్ణయ వివేచన మీదకు – అంటే క్రమ క్రమంగా లక్ష్యభాగాన్ని వదలి, మౌలికమైన సూత్ర నిర్వచనలవైపుకు, ఆ సూత్రాలను వివరించే చరిత్రలవైపుకు మళ్లిందని అర్థం అవుతుంది.

సూరిశాస్త్రిగారు రాయదలుచుకున్న గ్రంథాలలో ప్రణాళికలుకూడా సిద్ధపరుచుకొన్న గ్రంథాలు యివి.

1. కావ్య సంతానము (320 పుటల క్రౌనుసైజు పుస్తకము)

"ఇందు నానాభాషల కావ్యవైఖరులు, దేశకాలావస్థల బట్టియు, జాతీయత ననుసరించియు పొందిన మార్పులు, సర్వదేశకాలావస్థలకు సామాన్యమగు కావ్యరీతులు, కవిజీవితములు, కావ్యోద్యమములు విస్తరింపబడును" అని రాసుకున్నారు. ఆధునిక విమర్శనాపద్ధతులకు శాస్త్రిగారి ఈ ప్రణాళిక ఎంత మార్గదర్శకమో చెప్పనక్కరలేదు. ప్రతికావ్య సంప్రదాయానికి దేశకాలావస్థలను అనుసరించిన లక్షణాలు కొన్ని, వీటికి అతీతంగా సార్వకాలికమైన సూత్రాలు కొన్ని వుంటాయి - అన్న విషయాలు ఆధారంగా ఈ రచనను సాగించాలన్నది శాస్త్రిగారి ఆకాంక్ష అని అర్థం అవుతున్నది.

2. రూపక రసాలము (480 పుటల క్రౌను సైజు గ్రంథం) :

"ఇది నటులకు, నాటక కవులకు, విమర్శకులకు, నుపయోగమైనట్లు రచింపబడినది" అంటూ శాస్త్రిగారు ఇందులో పాశ్చాత్య నాటకరీతులను గురించి, భారతీయ నాట్యశాస్త్ర పద్ధతులను గురించి కూలంకషంగా చర్చించదలచినట్లు కనిపిస్తుంది. ఆయన ముద్రించిన రచనా ప్రణాళికను చూస్తే పై రెండు గ్రంథాలు ముద్రణ అయినట్లుగా అనుమానించవలసి వస్తున్నది. కాని అవేవీ ప్రచురింపబడలేదు.

ఇవికాక

3. కావ్యాభినందనం - ప్రాచీన, నవీనాంధ్రకవుల కవితా వ్యాసంగమీద వివేచన

4. కావ్యాంబుజం - తెలుగువారి గ్రామసారస్వతం (అంటే, జానపద సాహిత్యాన్ని) గురించి రాయాలన్నది వారి ప్రణాళిక.

5. మానసకల్పవల్లి - సైకాలజీ మీద రాయాలనుకున్న గ్రంథం.

6. కావ్య, లలితకళా రహస్యాలను తెలిపే పరిభాషా గ్రంథానికి కూడా శాస్త్రిగారు ఒక ప్రణాళికను సిద్ధం చేసుకున్నారు.

ఇవికాక, శాస్త్రిగారు అనేక సమకాలీన పత్రికలలో ప్రచురించిన వ్యాసాలు కూడా అనేకం ఉన్నాయి. ముఖ్యంగా "కృష్ణాపత్రిక"లో వచ్చిన వ్యాసాలు, "గ్రంథాలయ సర్వస్వం"లో ఆధునిక కవులను గురించిన వ్యాసపరంపర "నవీనాంధ్రకవులు" అన్న శీర్షికతో - ప్రచురించబడ్డాయి. ఈ వ్యాసాలు 1925వ సంవత్సరం ఏప్రిల్ సంచికతో ప్రారంభం అయ్యాయి. మొదటి వ్యాసం "తిరుపతి వేంకటకవు"మీద. ఇటువంటి ముద్రిత వ్యాసాలేకాక అసంఖ్యాకమైన అముద్రిత వ్యాసాలున్నాయి. ఈ అముద్రిత వ్యాసాలలో నూటికి తొంభైపాళ్లు రసాయన, భౌతిక శాస్త్రాలమీద ఉన్నాయి. ఇవి నిజంగా శాస్త్రిగారి జీవితకాలంలో ఆయన ప్రచురించి వుంటే ఆయనను ఒకే "ఆధునికవిజ్ఞాన సర్వస్వం"గా పేర్కొనవచ్చు. దురదృష్టవశాత్తూ ఆయన ఈ ప్రణాళికలను వదిలి స్వాతంత్ర్యోద్యమంవైపు తన దృష్టిని మళ్లించారు. ఆరోజుల ప్రభావం అటువంటిది. ఈ ప్రయత్నాలన్నింటిలోను మకుటాయమానమైనది ఆయన నాటకవిమర్శ.

సూరిశాస్త్రిగారు తాను నాటకాలను గురించి చేసిన మౌలికమైన విమర్శనాంశాలలో ముఖ్యమైన వాటిని సమీక్షించుకుంటే ఆయన తెలుగునాటక విమర్శకు చేసిన యోగదానం ఏమిటో యిట్టే అవగతమవుతుంది. "నాట్యాంబుజం"లో నాటకానికి అవసరమైన విభిన్నాంశాలను వేరువేరుగా అయినా సమగ్రంగా - నిర్వచించుకున్నాడాయన. "నాట్యోతల్పలం"లో పాశ్చాత్య విమర్శకుల నాటక విమర్శనాపద్ధతులను అవలోకనం చేశారు. "విమర్శక పారిజాతం"లో కళా రహస్యాలను (నాటకకళ కూడా అందులో ఒక భాగం) వాఙ్మయానికి, సాంఘిక మర్యాదలకు, నైతిక విలువలకు ఉండే పరస్పర సంబంధాలను అవగతం చేసుకున్నారు. ఈ విమర్శనా మాధ్యమాలనన్నింటినీ సమన్వయం చేసుకొని ఒక సంయోనాత్మకమైన, సమన్వయపూర్వకమైన నాటకవిమర్శనా పద్ధతిని రూపొందించుకున్నారు. ఒక నాటకాన్ని విమర్శించేటప్పుడు నాటకరచన, నటన, ప్రయోగం వీటన్నింటి సుసంగతమైన సంయోజనమే నాటక విమర్శ అని

9. ప్రతి విమర్శనా గ్రంథంలోను మౌలికమైన లక్ష్యలక్షణాల సమన్వయం ఎలా సాధించాలో చూపించాడు శాస్త్రిగారు.

10. తన రచనలకొక ప్రణాళికను రూపొందించుకొని సామాన్య ప్రేక్షకులకు, పాఠకులకు అర్థమయ్యేవిధంగా తమ రచనలను రూపొందించారు.

ఇంతటి సమగ్రమైన, లక్ష్యలక్షణ సమన్వితమైన నాటకవిమర్శను రాయడం ద్వారా తరువాతి తరాల నాటక విమర్శకులకు మార్గదర్శకుడు, తెలుగు నాటక విమర్శకు పితామహుడు అయినాడు పురాణం సూరిశాస్త్రిగారు.

– 0 – 0 –

నాట్యాంబుజము

విషయసూచిక

మొదటి దళము :

నాటకనుభవములు 41

రెండవ దళము :

ఆంధ్ర నాటకములు 54

మూడవ దళము :

నాటక సమాజములు 63

నాల్గవ దళము :

ప్రసిద్ధ నటులు 69

ఐదవ దళము :

ప్రదర్శన విమర్శనములు 145

ఏడవ దళము :

నాటక సమస్యలు 185

ఎనిమిది దళము :

నాటక విమర్శనము 200

* మూలగ్రంథంలో సూరిశాస్త్రిగారు కర్ణాటక, అరవ నాటకాలను గురించి, సింహళదేశం నాటకాలను గురించి, బొంబాయి కలకత్తాలలోని నాట్యశాలలు, నాటకములను గూర్చి, బయస్కోపు మూకాభినయమును గురించి కూడా ఈ మూడువదళములో పేర్కొన్నారు. అది ఇప్పటి కాలానికి అనవసరమని తలంచి ఆ భాగాలను పరిహరించడమైనది.

** ఆరవ అధ్యాయంలోని విషయాలు ఇదివరకే ఆయా రచయితల గ్రంథాలలో ప్రచురింపబడి వుండడంచేత, ఈనాడు ఆ సమస్యలకు ప్రాముఖ్యం లేకపోవడం వల్ల ఆ అధ్యాయాన్ని ("ఆరవ దళము"ను) ఈ సంక్షిప్తీకరించిన 'నాట్యాంబుజం' గ్రంథంలో పొందుపరచడం జరగలేదు.

వాస్తవికత - వాస్తవిక నాటకం.

పాశ్చాత్య నాటక విమర్శలో "వాస్తవికత" అనే పదం చాలా విస్తృతమైన అర్థంలో వాబడ్డది. ఒక తరంలో ఉన్న "అతి నాటకీయత", "అతి కాల్పనికత", నటనలో "అతి ఉద్వేగ ప్రకటన" వంటి స్థితికి భిన్నంగా తరువాతి తరం విమర్శకులు ఈ పదాన్ని వాడినట్టు కనిపిస్తుంది. 1909లో ఎడ్వర్డ్ గోర్డన్ క్రెయిగ్ అనే ప్రఖ్యాత విమర్శకుడు తన "On the Art of the Theatre" అన్న గ్రంథంలో ఎడ్మండ్ కీన్ నటనాశైలిని పొగడుతూ, క్రిందటి తరానికి చెందిన కెంబుల్ నటన కన్న కీన్ నటన వాస్తవికంగా ఉంది - అన్నాడు. కీన్ అతిశయ నటనకన్న మాక్రిడీ నటన వాస్తవికంగా ఉందని, మాక్రిడీ కన్న హెన్రీ ఇర్వింగ్ నటన వాస్తవికంగా ఉన్నదని ఈ విమర్శకుని అభిప్రాయం. అలాగే ఆంత్వా ఆంతోయిన్ మాక్రిడీ నటన కృతకంగా ఉందని విమర్శిస్తూ స్టాన్‌స్లావ్‌స్కీ నటన వాస్తవికంగా ఉన్నదన్నాడు. ఈ పారంపర్యంగా వస్తున్న అభిప్రాయాలను క్రోడీకరిస్తూ గోర్డన్ క్రెయిగ్ "వాస్తవికత" అనేది "మరో సరికొత్తకృతకమైన (artificial) నటనాశైలి మాత్రమే" అంటాడు (పు.290). ఇదే ఉదాహరణని నాటకరచనకు కూడా అన్వయించవచ్చు. ఒకతరం రచనా శైలి తరువాతి తరానికి కృతకంగా అవాస్తవికంగా కనిపించి కొత్త రచనాశైలికి నాంది పలుకుతుంది. మరికొన్నాళ్లకు మరోతరం రచయితలు తమ పూర్వతరం రచనాశైలిని తోసిరాజని తమదైన నూతన వాస్తవికతను అనుసరిస్తారు. పాశ్చాత్య రచయితల రచనాశైలిని ఉదాహరణగా చెప్పాలంటే సోఫాక్లిస్ కన్న యురిపిడిస్ ఎక్కువ వాస్తవికత రచయిత. 'కమీడియా డెల్ ఆర్టే' కంటె మోలియర్ వాస్తవిక రచయిత. రిచర్డ్ స్టీల్ కంటె గోల్డ్‌స్మిత్, షిల్లర్ కంటె ఇబ్సన్, ఇబ్సన్ కంటె బ్రెష్ట్- వాస్తవికత" అనేది ఒక నాటక రచనాశైలిని, ప్రయోగ పద్ధతిని బట్టికాక, ఒకతరం ప్రేక్షకులు "వాస్తవికత"కు యిచ్చే నిర్వచనం మీద ఆధారపడి వుంటుందని భావించవచ్చు.

ఇబ్సన్, చెకోవ్, తొలిదశలో స్ట్రిండ్ బెర్గ్, తొలిదశలో బెర్నార్డ్ షా - వీరు పాశ్చాత్య నాటకరంగాన్ని సుసంపన్నం చేసిన రోజులలో ఆయా రచయితలు, వారి నాటక ప్రదర్శనలు చూసిన ప్రేక్షకులు అటు ప్రదర్శనా శైలిలోను, యిటు నాటక రచనా పద్ధతిలోను వాస్తవిక రచయితలమని నమ్మారు. ఇబ్సన్ రాసిన "పిల్లర్స్ ఆఫ్ ది సొసైటీ" (1877) - షా రాసిన "డాక్టర్స్ డైలమా" (1906)ల మధ్య కాలాన్ని వాస్తవిక యుగంగా పేర్కొంటారు విమర్శకులు. అయితే ఈ వాస్తవికవాదం ఎంత బలమైన సమకాలిక నాటకశైలీ విధానం అంటే ఆ రచయితల ప్రభావం మాత్రం ఇప్పటి వరకూ కొనసాగుతూనే ఉంది. ఆర్థర్ మిల్లర్ తన నాటకాల మీద ఇబ్సన్ నాటకాల ప్రభావం ఉన్నదని చెప్పాడు. అలాగే తన నాటక రచనా పద్ధతి చెకోవ్ చూపినదారే నన్నాడు టెన్నెసీ విలియమ్స్. ఎన్ని కొత్త నాటక సిద్ధాంతాలు, ప్రయోగ పద్ధతులు వచ్చినా, వాస్తవిక నాటకం నిరంతర ప్రవంతిగా నడుస్తున్నదని ఆధునిక నాటక చరిత్ర పునరుద్ఘాటిస్తున్నది.

వాస్తవికవాద ఆవిష్కారానికి స్ఫూర్తి :

ఇంత ప్రచలితమైన వాస్తవికవాద సిద్ధాంత లక్షణాలను, 19వ శతాబ్దంలో ఆ లక్షణాలు రూపుకట్టుకోవడానికి కారణభూతమై, ఆధునిక నాటకావిర్భావానికి కారణభూతమైన నేపథ్యాన్ని గురించి తెలుసుకోవాలి. 1824లో ఆగస్ట్ కామ్టే అనే సాంఘిక శాస్త్రవేత్త సంఘ నిర్మాణం గరించి, దాని అవసరాలు ఆ సంఘ పరిమితుల్ని ఎలా శాసిస్తాయో చేసిన శాస్త్రీయ సిద్ధాంతం యీ వాస్తవికవాదానికి బీజాలు వేసింది. ఆ తరువాత 1859లో చార్లెస్ డార్విన్ ప్రతిపాదించిన పరాణామ వాదం, హిప్పోలిట్ టెయిన్ ఆంగ్ల సాహిత్య చరిత్ర (1864)ను రాస్తూ ప్రతి యుగంలోను ఆనాటి సమాజ లక్షణాలు సమకాలీన సాహిత్యంలో ఎలా ప్రతిబింబిస్తాయో చేసిన సాంఘిక-సాహిత్య అవినాభావ సంబంధ సిద్ధాంతం, క్లాడ్ బెర్నార్డ్ ప్రతిపాదించిన (1865) మానసిక శాస్త్ర సిద్ధాంతం, చివరగా కార్ల్ మార్క్స్ 1867 తన 'దాస్ కాపిటల్'లో ప్రతిపాదించిన "ఆర్థిక మానవుడి"ని గురించిన

నిర్వచనం – ఇవన్నీ వాస్తవికవాదానికి పాదుకట్టి నీరు పోశాయి. ఫ్లాబర్ట్, బాల్జాక్, జోలా వంటి రచయితల రచనల్లో అవి మొక్కగా మొలిచి, చెట్లయి నిలిచాయి. ఇబ్సర్ రచనలు, చెకోవ్, షా వంటి రచయితల రచనలు ఈ మొక్కను పెంచి పోషించి 'మాను'ను చేశాయి.

వాస్తవిక నాటకం, వాస్తవికనాటక ప్రదర్శన – ఈ రెండూ అంతవరకు పాశ్చాత్యదేశాలలో ప్రచలితంగా వున్న కాల్పనిక నాటకాలు, నాటక ప్రదర్శనల కన్న కేవలం భిన్నమైనవే కాదు. ఆ నాటకాల్లోని జీవన దృక్పథాన్నే అవి సమూలంగా మార్చివేశాయి. తమకు ముందున్న నాటకరంగాన్నే తోసిరాజన్నారు రచయితలు, దర్శకులు. 19వ శతాబ్ది ప్రారంభంలో కాల్పనిక (romantic) నాటకాలు రంగస్థలాన్ని ఏలుతున్న రోజులు. పాశ్చాత్య సాహిత్యాన్నంతనూ, ముఖ్యంగా నాటకాన్ని కాల్పనిక భావాలు, ఊహాలోకాలు, ఆదర్శవాదాలు చుట్టు ముట్టిన కాలం అది. నియంత్రణలేని ఆదర్శవాదం దాని ఊపిరి. భావనలోను, భావ వ్యక్తీకరణలోను స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాలకు పట్టం కట్టిన యుగం. ఫ్రెంచి విప్లవం నేర్పిన స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాల ప్రాముఖ్యం, దానివలన వచ్చిన రాజకీయ చైతన్యం స్థిరపడిపోయిన సంప్రదాయాలను, భావాలను ప్రశ్నించాయి. జర్మనీలో అప్పటి వరకు సాటిలేనిదని భావించిన విషాదాంత నాటకశైలిని లెస్సింగ్ ఆధిపత్యం వహిస్తున్న "హాంబర్గిష్ డ్రమటర్గ్" నరసించి నిరాకరించింది. అంతేకాదు గెటె, షిల్లర్‌ల రంగస్థలాలలో విషాదాంత నాటకాలకు బదుల కొత్తగా బయలుదేరిన సాంఘిక సమస్యా నాటకం Sturm & Drang (Storm & Stress

) కు పట్టం కట్టడం జరిగింది.

కాల్పనిక నాటకాలు :

1827లో విక్టర్ హ్యూగో ప్రతిపాదించిన కాల్పనిక నాటకం ఒక ప్రధాన నాయకుడు కేంద్రంగా ఆయన గొప్పతనాన్ని చాటడానికి అనూహ్యమైన మలుపులతో అతి ఉద్వేగ సంఘటనలతో అందుకు దీటైన ఉద్వేగపూరితమైన సంభాషణలతో, దుర్మార్గం ఓడించబడి మంచికి పట్టం కట్టే నైతికత ప్రధానంగా సాగింది. ఈ నాటక రచనా, ప్రదర్శనా పద్ధతినే "మెలోడ్రామా" అంటున్నాం. యూజీన్ స్క్రయిబ్, విక్టోరియన్ సార్డోల రచనాపాటవం వెల్లడించిన ఉద్విగ్న ప్రధాన నాటకాలలో సంభాషణలలో పదును, భావోద్వేగాల ప్రాముఖ్యం, సామాన్య ప్రేక్షకుల సమస్యలతో మమేకమయ్యే సంఘటనాత్మక ఇతివృత్తం, అతి ఉద్వేగ నటన ఈ నాటకాలకు రంగస్థలం మీద ఓ ముప్ఫయ్ సంవత్సరాలు పట్టం కట్టింది. ఒక నాయకుడో, నాయికో లేదా ఇద్దరూనో ప్రధానంగా ఉండి వారి జీవితంలో సంభవించిన సంఘటనలను తమ శైలి ద్వారా సంచలనాత్మకంగా చిత్రించడం వల్ల ఆ ప్రధాన వ్యక్తితో ప్రేక్షకులు సహానుభూతి పొందుతారు. స్క్రైబ్ ప్రారంభించిన ఈ రకం well-made plays కు ద్యూమా 'ఫిల్స్' అనే మరో ఫ్రెంచ్ రచయిత ఒక నైతిక కోణాన్ని జోడించాడు. భావప్రధాన నాటకాల (drama of ideas) కు లేదా 'థీసిస్' నాటకాలకు ఈయన రచనలే శ్రీకారం చుట్టాయి.

వాస్తవిక నాటక రచన :

దీనికి ప్రతిగా ప్రారంభమైన వాస్తవిక రచనలలో నాయకుని ప్రాధాన్యత తగ్గి సమూహ ప్రాముఖ్యం పెరిగింది. నాయకునిలోని నాయకత్వ లక్షణాలను చూపడానికి ఎన్నుకొన్న కాల్పనిక సన్నివేశాల తోసిరాజనడం జరిగింది. దీనితో పాత్ర చిత్రణలోను, ఇతివృత్తంలోను పెనుమార్పులు చోటు చేసుకున్నాయి. నిత్యజీవితంలో అనుభవాలకు లోబడే సంఘటనలనే రంగస్థలం మీద కూడా చూపడం అనివార్యమైంది. ప్రేక్షకులను ఆశ్చర్యచకితులను చేసే సంఘటనలకు మారుగా మధ్యతరగతి జీవితాలలో జరిగే సామాన్య సంఘటనల వెనుక ఉన్న అసామాన్య మానసిక, నైతిక, సాంఘిక ఒత్తిడులను సంఘటనలుగా మలిచే ప్రయత్నం జరిగింది. కావ్యభాషకు విడాకులిచ్చి సామాన్యుల భాషను, అలంకారికి భాష స్థానంలో అతిచిన్న పదాల కూర్పుతో సంభాషణలు రాయడం ప్రారంభమైంది.

తొలిరోజుల్లో వాస్తవికత సమాజ స్థితిగతులను యథాతథంగా చిత్రించే దిశలో పయనించి "వీరవాస్తవికత" అనిపించుకున్న "యథాతథవాది"నికి (నాచురలిజమ్) దారితీసింది. మానవ స్థితిగతులను తన నియంత్రణకు కూడా అందని వంశపారం పర్యం (heredity), పెరిగిన వాతావరణం (environment) ఈ రెండూ నియంత్రిస్తాయన్న వాదంతో యీ "యథాతథ" వాస్తవికవాదులు రచనలు చేశారు. పరిస్థితులు పాత్రలలో ఏవిధమైన ప్రేరణ కలుగచేస్తాయో అటువంటి సంఘటనలనే ఎన్నుకోవడం, తత్కాల ప్రభావం వల్ల ప్రేరితమైన సంభాషణలకు ప్రాముఖ్యం ఇవ్వడం ఈ నాటకాలకు సామాన్యం. ఈ నాటకాలలోని పాత్రలు రచయితలు చిత్రిస్తున్న సాంఘిక (పై తరగతి × కింది తరగతి), ఆర్థిక (ధనవంతుడు × పేదవాడు), లైంగిక (ఆడ × మగ) వర్గాలకు ప్రాతినిధ్యం వహించే వారుగా రూపొందించడం జరిగింది. దీనితో ప్రత్యేక లక్షణాలతో కనిపించే వెనకటి నాటకంలోని నాయక పాత్ర అదృశ్యం అయి, వ్యక్తిత్వ ప్రధాన పాత్రలు ఆయా వర్గ లక్షణాలతో ఆవిష్కరించ బడ్డాయి. రచయితలు సృష్టిస్తున్న ఈ కొత్త సాంఘిక వాతావరణంలో యథాతథ వాదులు అంతర్గతంగా ఉన్న సాంఘిక సమస్యను చిత్రించే క్రమంలో కొందరు రచయితలు వాస్తవికతకు ప్రాతిపదిక అయిన m ని కూడా మరచిపోయారని చెప్పవచ్చు. ఎమిలీజోలా, తొలి రచనాదశలో స్ట్రిండ్‌బెర్గ్ యీ రకం యథాతథ వాదానికి వారసులని చెప్పవచ్చు.

వాస్తవిక నాటక ప్రదర్శన : మెయినింజెన్ కంపెనీ

ఇదే సమయంలో ఒక నాటక సమాజం తన ఆధునాతన నాటకశైలితో యూరప్ దృష్టిని ఆకర్షించింది. ఈ సమాజాన్ని 'మెయినింజెన్ కంపెనీ, అంటారు. డ్యూక్ జార్జ్ - II డ్యూక్ ఆఫ్ మెయినింజన్ – ఎడ్మండ్ కీన్ నాటకాలు చూసి ప్రభావితుడై తన ఆధ్వర్యంలో నడుస్తున్న సమాజం ప్రదర్శించే నాటకాలలో వాస్తవికతకు ప్రాధాన్యతనిచ్చాడు. నాటక రచనలో ప్రారంభమైన వాస్తవిక వాదానికి సరితూగే ప్రదర్శనాశైలిని రంగస్థలం మీద ప్రవేశపెట్టిన ఘనత డ్యూక్ మెయినింజెన్‌దే ! ఆయా పాత్రల మనస్తత్వాలను ఉద్విగ్నతలకు దూరంగా వాస్తవిక రీతిలో బహిర్గతం చేయడం, అతి చిన్న రంగస్థల కదలికలకు కూడా ఒక కారణం (motivation) ఉండడం, సమూహ దృశ్యాల నిర్వహణంలో వాస్తవికతను ప్రతి బింబింప చేయడం ఈ నాటక ప్రదర్శనలలో డ్యూక్ సాధించిన విజయాలు. అలాగే దృశ్య నిర్మాణంలోను, పాత్రలను రంగస్థలం మీద నిలబెట్టే రంగ దృశాలలోను, దృశ్యబంధాలలో యదార్ధ పరికరాలను వాడడంలో కూడా వాస్తవి కతను సాధించాడు డ్యూక్. 1876లో బెర్లిన్‌లో ఇబ్సన్ నాటకం "ది ప్రిటెండర్స్"ను ఈ సమాజం ప్రదర్శించినప్పుడు ఇబ్సన్ దానిని స్వయంగా వీక్షించి వాస్తవిక నాటక శైలి ప్రేక్షకుల మీద కలగచేసే ప్రభావాన్ని గుర్తించాడు. 1881లో విలియం ఆర్చర్ అనే విమర్శకుడు వీరి నాటకాలు చూసి ఆనందంతో ఉబ్బిపోయాడు. 1888లో ఆంత్వా, అదే సంవత్సరాంతంలో స్టాన్‌స్లావ్‌స్కీ వీరి నాటకాలు చూసి ప్రభావితులయినారు. దానికి పర్యవసానమే ఆంత్వా ప్రారంభించిన థియేటర్ లీబ్ర్; స్టాన్‌స్లావ్‌స్కీ ఆధ్వర్యంలో ప్రారంభమైన మాస్కో ఆర్ట్ థియేటర్.

హెన్రిక్ ఇబ్సన్ (1823–1906)

ప్రపంచ నాటకరంగాన్ని నార్వే దేశస్థుడైన హెన్రిక్ ఇబ్సన్ ప్రభావితం చేసి నంతగా మరో ఆధునిక నాటక రచయిత ప్రభావితం చేయలేదు. నాటక ప్రదర్శనలతో చిన్నతనం నుంచీ మమేకం కావడం వల్ల రంగస్థల అవసరాలను కూలంకషంగా అర్థం చేసుకొని మరీ నాటక రచన చేశాడు ఇబ్సన్. ఇరవైయేళ్ళకే మొదటి నాటకం రాసి మరో రెండేళ్లకు ఆనాటకాన్ని స్వయంగా రంగస్థలం మీద ప్రయోగించాడు. ఆరు సంవత్సరాలపాటు తన స్వంత పట్టణం బెర్గేన్‌లోని నేషనల్ థియేటర్‌లో రంగస్థల నిర్వాహకుడిగా పనిచేశాడు. అక్కడ సుమారు 145 నాటకాలకు దర్శకత్వం వహించాడు. మరో అయిదు సంవత్సరాలు క్రిస్టియానాలోని నార్వేజియన్ థియేటర్‌కు ఆర్టిస్టిక్ డైరెక్టరుగా పనిచేశాడు. 1877లో "పిల్లర్స్ ఆఫ్ ది సొసైటీ" (1879), "ఘోస్ట్స్" (1881) నాటకాలతో

ఉత్తమ వాస్తవిక నాటక రచయితగా గుర్తింపు పొందాడు.

"ది పిల్లర్స్ ఆఫ్ ది సొసైటీ", "ఎనిమీ ఆఫ్ ది పీపుల్", "డాల్స్ హౌస్", "ఘోస్ట్స్" నాటకాలు సమకాలీన సమాజంలోని అసంబద్ధ సంప్రదాయాల మీద ఇబ్సన్ చేసిన దాడి. పెద్ద మనుషులుగా చెలామణీ అయ్యేవారిలో కనిపించే స్వార్థపరత్వం, కుచ్చితం – "పిల్లర్స్" నాటకం బట్టబయలు చేస్తుంది. కొందరు స్వార్థపరుల స్వప్రయోజనాల కోసం ఒక నిస్వార్థ ప్రజాసేవకుణ్ణి బలి యివ్వడం "ఎనిమీ ఆఫ్‌ది పీపుల్"లో ఇతివృత్తం. చిన్నతనం నుంచీ తాను బంగారు బొమ్మలా పెరిగిన బొమ్మరిల్లు వాతావరణం నుంచి భర్త స్వార్థం తెలిసిరాగా, ఆ భర్త మొహంమీదే తలుపును మూసి ధైర్యంగా బయటకు నడిచిన ధీమంతురాలి కథ "డాల్స్ హౌస్", తనకు ద్రోహం చేసి విచ్చలవిడి జీవితాన్ని గడిపిన భర్త చనిపోతూ దుర్భర గతజీవితంతో పాటు భర్తలైంగిక స్వేచ్ఛవల్ల జన్యురోగంతో దిన దినమూ కృశించి పోతున్న కొడుకు జీవితాన్ని చూస్తూ గతం నుంచి, సంప్రదాయాల కట్టడి నుంచి బయటకు రావాలని ఆక్రోశించే భార్య కథ "ఘోస్ట్స్" ఈ నాటకాల తరవాత ఇబ్సన్ క్రమక్రమంగా ప్రతీక నాటకాల రచనలో పడి "ది వైల్డ్ డక్", "రోస్మర్ షామ్", "హెడ్డా గాబ్లర్" వంటి రచనలు చేశాడు. కాని ఈనాటికీ అయన రాసిన వాస్తవిక నాటకాలకే మహారచయితగా ఇబ్సన్‌కు పట్టం కడుతున్నది ప్రపంచం.

ఇబ్సన్‌తో పాటు ఆంటన్ చెకోవ్ రష్యాలోను, హాప్‌మన్ జర్మనీలోను, జె.యం.సింగ్ ఐర్లండ్‌లోను, బెర్నార్డ్ షా ఇంగ్లండులోను నాటకరచనలో వాస్తవికతకు స్థిరత్వం కల్పించారు. అలాగే ఫ్రాన్స్‌లో స్ట్రిన్డ్‌బెర్గ్, రష్యాలో నెమిరోవిచ్ దాన్‌షెంకో, స్టాన్‌స్లావ్‌స్కీలు, జర్మనీలో బ్రాహ్మ్, ఐర్లండ్‌లో ఐరిష్ నేషనల్ థియేటర్ దర్శకులు, వాస్తవికవాద నాటక ప్రయోగాలను సుసంపన్నం చేశారు. కాని ఇబ్సన్ ఒక్కడే భారతీయ నాటక రచనను నూతన దృక్పథం వైపుకు నడిపించాడు. ముఖ్యంగా తెలుగు నాటకంలో విప్లవాత్మకమైన మార్పుల్ని తెచ్చి సరికొత్త ఆలోచనా విధానానికి నుంచి వచన, సాంఘిక సమస్యా నాటకానికి పథ నిర్దేశం చేసింది.

తొలితరం వాస్తవిక నాటక రచయితలైన రాజమన్నారు, రాఘవ, పి.రంగారాం, మల్లాది అవధాని, ఆమంచర్ల గోపాలరావు, బుర్రా వెంకట సుబ్రహ్మణ్యం వంటి రచయితలకు ఇబ్సన్ మార్గ దర్శకుడైనాడు. కార్డోజా, మిల్లర్ బహుమతుల నందుకున్నారు. మద్రాసు లా కాలేజిలో బి.యల్. చదివి జూరిస్ ప్రూడెన్స్‌లో ప్రథమ బహుమతి పొందాడు. లా కాలేజిలో ఉండగానే "కళ" అనే పేరుతో ఉత్తమ మాస పత్రికకు సంపాదకత్వం వహించాడు. సమకాలీన సాహిత్యానికి, నాటక, నృత్య, సంగీతాలకు తన పత్రికలో పెద్దపీట వేశాడు. ఆ రోజుల్లోనే కవికోకిల దువ్వూరి రామిరెడ్డిగారి సాహచర్యం లభించింది. రెడ్డిగారి 'ఆఖరి వీడ్కోలు' కావ్యానికి కృతి భర్త అయినాడు.

ఇంట్లో చీరలు తెరలుగా కట్టి నాకటాలు ఆడాడు. నాటకాలు రాయాలన్న కోరిక ఆనాటి నుంచి బలంగా ఉండిపోయింది. చిన్ననాటి నుంచీ నాటకాలంటే ఆసక్తి. నాయనమ్మతో కలిసి ఆ రోజుల్లో మద్రాసులో వేస్తున్న ప్రఖ్యాత నటులందరి నాటకాలు చూసే అదృష్టం కలిగింది. ఆ రోజుల్లోనే హైందవ కళా సంప్రదాయాలను గురించి, మైలవరం, మోతే కంపెనీల నాటక ప్రదర్శనల గురించి 'కళ' పత్రికలో విమర్శనాత్మక వ్యాసాలు రాశాడు. ఆరుద్ర 'సమగ్రాంధ్ర సాహిత్యానికి' ఆలోచనాత్మకమైన పీఠిక వెలయించాడు.

వృత్తిరీత్యా న్యాయవాది. న్యాయమూర్తిగా ఎంపికై, అంచెలంచెలుగా ఎదిగి మద్రాసు హైకోర్టుకు ప్రథమ భారతీయ ప్రధాన న్యాయమూర్తి అయి, పలుసార్లు తాత్కాలిక గవర్నరుగా పదవీ బాధ్యతలు నెరవేర్చాడు. దక్షిణ భారత పుస్తక సంస్థకు అధ్యక్షులుగా ఆ సంస్థ విధి విధానాలకు రూపకల్పన చేశాడు. కేంద్ర సంగీత నాటక అకాడమీకి తొలి అధ్యక్షుడుగా కళా రంగానికి అజరామరమైన సేవ చేశాడు. తిరువయ్యూరు త్యాగరాజ ఆరాధనోత్సవాల కమిటీకి అధ్యక్షుడుగా శాస్త్రీయ సంగీతజ్ఞుల మన్ననలు పొందారు. 4వ ఫైనాన్స్ కమిటీకి అధ్యక్షుడుగా ఉన్నాడు. బహుముఖ ప్రజ్ఞావంతుడైన ఆయనను ఆంధ్ర, మద్రాసు, అన్నామలై

విశ్వవిద్యాలయాలు గౌరవ డాక్టరేటు పట్టాతో సత్కరించాయి.

ఉత్తమ నాటక రచయిత, సాంస్కృతికరంగ పథ నిర్దేశకుడు, సాహిత్యోపాసకుడు, నృత్య సంగీత శాస్త్ర మర్మజ్ఞుడు, లలితకళాస్రష్ట పాకాల వేంకట రాజమన్నారు ఆధునిక తెలుగు నాటకానికి చేసిన సేవ చరిత్రాత్మకమైనది. 1929లో ఆయన రాసిన "తప్పెవరిది?" నాటకం తెలుగునాటక చరిత్రలో ఒక మైలురాయి. పద్య నాటక సంప్రదాయం నుంచి గద్య సమస్యా నాటకాల వైపుకు చరిత్రను మళ్లించిన నాటకం అది. ఆయనకు చేదోడు వాదోడుగా నిలిచిన ప్రఖ్యాత.